

REPRODUKČNÍ PREFERENCE A BEZDĚTNOST V ČESKÉ SPOLEČNOSTI VE SVĚTLE KVANTITATIVNÍCH DAT¹

Hana Hašková

Abstrakt

V článku autorka analyzuje vliv různých faktorů na reprodukční preference a reprodukční chování českých mužů a žen, přičemž se zaměřuje zejména na faktory, které mají vliv na uskutečnění přechodu ze stavu bezdětnosti do rodičovství, odkládání rodičovství do pozdějšího věku nebo setrvání ve stavu bezdětnosti. Poznatky čerpá zejména z výzkumu 25 - 54leté české populace z roku 2005 „Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti“. Na těchto, ale i na datech ze Sčítání lidu, domů a bytů v ČR a na datech z výzkumu české populace „Naše společnost 2004/4“ v článku ukazuje, že na vstup do rodičovství, jeho odkládání nebo setrvání ve stavu bezdětnosti mají vliv jak faktory strukturální, tak i hodnotové. Ty autorka kategorizuje na faktory situační a ekonomické na straně jedné a faktory okolí a touhy po dítěti na straně druhé. Faktory ekonomické, které však mohou vystupovat jak v rovině strukturální, tak i hodnotové, jsou pak těmi, které v otázkách reprodukce od sebe odlišují současné mladé generace od generací, které zakládaly své rodiny zejména před rokem 1989. Většina z testovaných vlivů, které posilují odkládání vstupu do rodičovství, setrvání ve stavu bezdětnosti nebo zakládání menších rodin, se ukázala v daném směru působit dlouhodobě a mezigeneračně, a to jak na preferovaný, tak i realizovaný počet dětí. Testován byl například vliv ne/přítomnosti stabilního partnerského soužití, velikosti věkového rozdílu mezi partnery, ne/shod v rámci individuálních reprodukčních preferencí mezi partnery, velikosti sídel, preferencí „ne/tradičních“ forem soužití, míry důrazu na příbuzenskou kohezi a také výše stupně vzdělání. U některých z těchto vlivů dochází v současné době k jejich posilování nebo rozšiřování.

Klíčová slova: bezdětnost; odkládání rodičovství; reprodukční preference, plány a chování

Keywords: childlessness; postponement of childbearing; reproductive preferences, plans and behavior

Kontakt na autorku: Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Hana Hašková, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: Hana.Haskova@soc.cas.cz.

¹ Tento článek je zkrácenou verzí článku „Reprodukční preference a bezdětnost v české společnosti“, který byl postaven na analýze dat kvantitativní i kvalitativní povahy, a který je publikován na <http://www.soc.cas.cz/projects/cz/16/34/Fenomen-bezdetnosti-v-kontextu-socialnich-zmen-v-ceske-spolocnosti.html>.

V tomto článku je čerpáno z dat následujících grantových projektů:

1) „Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti“, reg. č. 1J034/05-DP2 MPSV ČR (dotazníkové šetření Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti (dále jen Proměny 2005) – sběr dat CVVM - výzkum 25-54leté české populace – kvótní výběr – 5510 respondentů),

2) „Fenomén bezdětnosti v kontextu společenských změn v ČR“, reg. č. KJB7028402 GA AV ČR (dotazníkové šetření Naše společnost 2004/4 – sběr dat CVVM – výzkum dospělé české populace – kvótní výběr – 1040 respondentů).

1. ÚVODEM

Ačkoliv se konečná bezdětnost žen na území dnešní ČR pohybovala u generace narozené na přelomu 19. a 20. století okolo 20 %, pro ženy narozené od 40. let 20. století do první poloviny 60. let platilo, že jejich konečná bezdětnost nepřesáhla 7 % (viz tabulku 1). Po celé období socialismu dosahovala konečná bezdětnost žen – podobně jako i v jiných státech bývalého východoevropského bloku – nezvykle nízkých měr (v porovnání s dalšími evropskými zeměmi). Tato situace souvisela kromě jiného s nízkým věkem prvorodiček a svobodných nevěst, a zároveň vysokou provázaností prvního sňatku a prvního porodu v zemích bývalého východoevropského bloku².

Tabulka 1: Podíl bezdětných žen na celkovém počtu žen podle věku v ČR v letech 1950 – 2001

věk ženy	1950	1961	1970	1980	1991	2001
20	74,9	71,0	71,8	64,6	69,0	90,1
25	34,4	24,3	22,9	19,3	21,8	49,2
30	18,3	12,8	10,0	8,7	9,4	13,6
35	16,1	12,0	7,3	6,2	6,2	6,4
40	16,6	11,7	7,5	5,6	5,4	5,0
50	20,3	16,8	11,1	7,2	6,7	4,3
60	19,3	21,4	16,0	10,6	8,7	4,7
úhrnem	29,4	27,1	25,6	19,5	20,5	19,7

Zdroj: SLDB 1950, 1961, 1970, 1980, 1991, 2001 in Juříčková (2005).

Ačkoliv se země tohoto regionu vyznačovaly ještě na konci 80. let ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi relativně vysokou úhrnnou plodností (okolo 2 dětí na ženu³), v průběhu 90. let 20. století zde došlo spolu s proměnami dalších sociodemografických ukazatelů k velmi prudkému snížení úhrnné plodnosti. Ze zemí s nejvyššími hodnotami úhrnné plodnosti v Evropě se tak staly v průběhu několika málo let země s jedněmi z nejnižších úhrnných plodností na světě.

V polovině 90. let klesla úhrnná plodnost v ČR pod 1,3 děti na 1 ženu, čímž se ČR zařadila mezi země s extrémně nízkou plodností (tzv. lowest low fertility). Slabina ukazatele úhrnné plodnosti se ovšem projevuje především v obdobích takových sociodemografických změn, k nimž právě v současnosti ve střední a východní Evropě dochází. V důsledku odkládání rodičovství do pozdějšího věku a zvyšování věku prvorodiček zůstává totiž úhrnná plodnost

² Zatímco se na konci 80. let pohyboval věk ženy při prvním porodu v zemích bývalého východoevropského bloku mezi 20 a 22 lety a celých 60 % prvních porodů připadalo na ženy ve věku 19 - 23 let, ve zbytku Evropy se pohyboval věk prvorodiček mezi 25 - 26 lety, ale mnoho žen se stalo matkami až po dosažení 30. roku života. Kromě toho, zatímco v zemích bývalého východoevropského bloku nedosahoval v polovině 80. let podíl svobodných bezdětných třicetiletých žen ani 10 %, v ostatních zemích Evropy se jejich podíl pohyboval mezi 10 - 18 %. Reprodukční a rodinné chování na „východě“ bylo tedy celkově více předvídatelné než ve zbytku Evropy, kde docházelo k procesům diferenciací rodinných a partnerských forem dříve než na „východě“ (Sobotka 2004).

³ V české společnosti se pohybovala úhrnná plodnost od 50. let do počátku 90. let mezi 2,8-1,8 dětmi na ženu.

v rámci zkoumaného regionu v současnosti na velmi nízké úrovni, aniž by nám dávala informaci o tom, kolik z odložených porodů stihnou mladí, rodičovství odkládající lidé ještě v budoucnu zrealizovat. Ze zkušeností vývoje plodnosti v souvislosti s odkládáním rodičovství do pozdějšího věku v ostatních evropských zemích lze však předpokládat, že ačkoliv plodnost v době, kdy začnou být realizovány odložené porody mírně poroste (k tomu již ostatně v ČR dochází), celoživotně bezdětných (a rodin s jedináčky) v populaci přibude, jelikož, v důsledku biologických nebo sociálních bariér, anebo v důsledku individuálních změn reprodukčních preferencí v rámci životního cyklu, se ne všechny odložené děti nakonec narodí.

2. (NE)REPRODUKCE VE SVĚTLE STRUKTURNĚ-HODNOTOVÝCH VLIVŮ

2.1. Vztahy reprodukčních preferencí, plánů a chování

Většina mladých českých bezdětných mužů i žen si sice přeje v budoucnu založit rodinu, a to zejména rodinu se dvěma dětmi (viz tabulku 2), aktuální odkládání rodičovství do pozdějšího věku však vede české demograf(k)y a sociální vědce/vědkyně k závěru, že se ČR připojí v podílu celoživotně bezdětných k hodnotám aktuálně typickým pro země vně bývalého východoevropského bloku. Na tom, zda-li se ČR připojí k zemím s relativně vysokou (více než 20 % celoživotně bezdětných žen v jedné generaci) nebo relativně nízkou (nad 10 % celoživotně bezdětných žen v jedné generaci) mírou konečné bezdětnosti, se sice odborníci/odbornice neshodnou, jejich prognózy však zpravidla převyšují desetiprocentní podíl bezdětných žen v generaci⁴.

Faktem totiž zůstává, že individuální preference počtu dětí sice jsou, ale slabým indikátorem konečného počtu narozených dětí. Preference ohledně konečného počtu dětí se totiž v průběhu života mění, a to jak u rodičů v závislosti na zkušenosti rodičovství, tak i u bezdětných, u nichž s přibývajícím věkem dochází zpravidla k redukci počtu preferovaných i plánovaných dětí spolu s tím, jak se s přibývajícím věkem zvětšují biologické bariéry rodičovství a zmenšuje doba, kterou považují za vhodnou pro početí a výchovu dětí.⁵ Spíše než konkrétní individuální plány s jasným časovým horizontem navíc reflektují preference počtu dětí více či méně promyšlená přání (ovlivněná také sociálními normami a společenskými očekáváními), jejichž naplnění mohou samy respondenti/respondentky považovat jak za pravděpodobné, tak i za velmi málo pravděpodobné z důvodu nejrůznějších bariér realizace těchto preferencí.

Bariéry naplnění vyjádřené preference počtu dětí mohou být přitom pocíťovány jako spíše individuální (např. nemožnost nalézt vhodného životního partnera; neshoda partnerů na reprodukčních plánech, apod.), nebo mohou být pocíťovány naopak v rovině tzv. společenských problémů (např. nepříznivá bytová politika, špatná socioekonomická situace mladých rodin, nestabilní pozice mladých lidí na trhu práce, apod.). Ačkoliv bariéry spíše individuální povahy lze v daném kontextu předpokládat, výzkum Proměny 2005⁶ ukázal také statisticky signifikantní rozdíl mezi individuálně preferovaným a v současném společenském

⁴ Srovnej např. Kučera, Fialová (1996); Sobotka (2004); Sobotka (2006); Rabušic (2004).

⁵ Na datech longitudinálního charakteru byl tento trend ukázán např. ve studii, kterou napsali Smallwood a Jefferies (2003). Z jejich studie také vyplývá, že reprodukční plány starších respondentů (nad 30 let) se shodují s jejich následným reprodukčním chováním ve větší míře než reprodukční plány mladších respondentů.

⁶ Viz poznámku 1.

kontextu ideálním počtem dětí, resp. rozdíl mezi odpověďmi na otázku „Kolik dětí chcete v životě celkem mít?“ a „Jaký je podle Vás ideální počet dětí v rodině v současných podmínkách?“ Zatímco by Češi a Češky chtěli v průměru 2,09 dětí (mladí bezdětní⁷ 1,94 dětí), za ideální počet dětí v rodině v současných podmínkách považují pouze 1,88 dětí (mladí bezdětní 1,83 dětí). Podíváme-li se však na preference a ideály podrobněji, zjistíme, že těmi, kdo se domnívají, že je ideální počet dětí v rodině v současných podmínkách nižší než jejich individuálně preferovaný počet dětí v rodině, jsou nejčastěji lidé, kteří si přejí více než dvoudětnou rodinu (15 % mužů a žen, ale pouze 9 % mladých bezdětných). Z nich si myslí, že ideální počet dětí v rodině je v současných podmínkách nižší než jejich preferovaný počet dětí v rodině dokonce většina. Stejný pocit má však pouze 15 % z těch, kteří preferují rodinu dvoudětnou, a 3 % z těch, kteří preferují rodinu s jedináčkem⁸.

Preference rodin s jedináčkem mezi mladými bezdětnými Čechy a Češkami přitom není zanedbatelná (zhruba pětina z nich). Zanedbatelný není ani relativně vysoký podíl mladých bezdětných mužů, kteří si nejsou ohledně svých reprodukčních preferencí vůbec jisti (zhruba pětina z nich). Nejistota mladých (doposud) bezdětných mužů ohledně jejich reprodukčních preferencí i plánů přitom není žádným českým specifíkem a naznačuje, že reprodukční preference a plány mužů jsou závislé na existenci partnerství a reprodukčních preferencích a plánech jejich partnerek ve větší míře než reprodukční preference a plány žen⁹.

Tabulka 2: Odpověď na otázku „Kolik dětí chcete (chtěla/a jste) v životě celkem mít?“ mezi (doposud) bezdětnými lidmi ve věku 25 - 40 a 30 - 40 let (v %)

	0	1	2	3+	neví	netýká se	celkem
25 - 40 let							
muži	3	18	47	8	21	3	100
ženy	3	22	49	11	10	5	100
30 - 40 let							
muži	4	21	41	7	22	5	100
ženy	6	25	37	6	15	11	100

Zdroj: Proměny 2005; N (muži 25 - 40) = 712; N (ženy 25 - 40) = 464; N (muži 30 - 40) = 293; N (ženy 30 - 40) = 142.

Poznámka: Mezi těmi, kteří byli tazatelem/tazatelkou zařazení k odpovědi „netýká se“ byla zhruba polovina rodičů a polovina bezdětných. Byli zde svobodní(é), rozvedení(é), vdovy/vdovci a ženatí/vdané. Byli zde také ti/ty, které mají, i ti/ty, kteří nemají stálého partnera/partnerku. Zvyšující se podíl preferujících bezdětnost a jedináčka na úkor snižujících se podílů preferujících dvoudětnou a vícedětnou rodinu se vzrůstajícím věkem mužů a zejména žen lze připsat jednak výše uvedeným důvodům (vědomí biologických i kulturně-sociálních bariér) a také efektu selekce těch, kteří rodičovství odmítají nebo o něj jednoduše neusilují.

Celkově lepším indikátorem individuálního reprodukčního chování než je preference celkového počtu dětí se jeví otázky na krátkodobé reprodukční plány (např. v horizontu 3 nebo 5 let) v kombinaci s otázkami na míru jistoty (ohledně naplnění) těchto krátkodobých

⁷ Mladými jsou zde myšleni lidé ve věku 25 - 40 let, kdy lze předpokládat, že jejich reprodukce nemusí být ještě zcela uzavřena.

⁸ Situace malého podílu lidí, kteří preferují dvoudětnou rodinu a zároveň se domnívají, že v současných podmínkách je ideální méně početná než dvoudětná rodina, může být v kontextu medializovaných úvah o špatných životních podmínkách mladých rodin pro někoho překvapující. Je však nutno si uvědomit, že do úvah ohledně ideálního počtu dětí v rodině v současných podmínkách mohou vstupovat ještě více medializované obavy ze stárnutí populace a socioekonomických dopadů nízké porodnosti. O mediálním obrazu bezdětnosti a nízké plodnosti v ČR viz Zamykalovou (2006).

⁹ K obdobnému závěru dochází také studie, kterou napsala Berrington (2004).

reprodukčních plánů. I tato metoda však výzkumníky a výzkumnice pochopitelně pouze přibližuje k reálnému reprodukčnímu chování. A kromě toho je její úspěšnost (ve smyslu shody plánů a chování) závislá na sociodemografických charakteristikách respondenta/respondentky. Vzdělanější lidé například odhadují své reprodukční chování v krátkodobém horizontu lépe než lidé s nižším vzděláním (Toulemon, Testa 2005).

Ačkoliv ani odpověďmi na otázky na reprodukční preference, ani odpověďmi na otázky na krátkodobé reprodukční plány spolu s odpověďmi na otázky na odhadovanou jistotu naplnění těchto plánů nelze s jistotou předikovat budoucí reprodukční chování (působí zde efekt změn, náhody, apod.), lze tyto odpovědi použít v agregované podobě alespoň k přiblížení se budoucímu reprodukčnímu chování, ve společnosti dominantním normám reprodukce, společenským „náladám“, orientacím apod.

Jakým způsobem lze tedy shrnout výše uvedená zjištění z výzkumu Proměny 2005 o reprodukčních preferencích a ideálech? Tato zjištění nám dávají informaci o v zásadě prorodinné orientaci, a to nejen starších (41 - 54 let), ale i mladších (25 - 40 let) českých žen i mužů. Ačkoliv se většina žen i mužů (25 - 54 let) během svého života rodičem stát chce, a to zejména rodičem dvou dětí, reprodukční preference zpravidla pozdější reprodukční realitu mírně nadhodnocují (viz např. Toulemon, Testa 2005; Smallwood, Jefferies 2003; Berrington 2004).¹⁰ Důležité je také zjištění o větším preferovaném počtu dětí ve srovnání s ideálním počtem dětí v současné společnosti, a dále i poznatek o relativně vysokém podílu mladých bezdětných mužů, kteří na otázku po preferovaném počtu dětí nedokáží odpovědět.

2.2. Strukturální a hodnotové faktory¹¹

Rozdíly ve výši odborníky a odbornicemi odhadované konečné bezdětnosti (a podílu rodin s jedináčky) u současných mladých lidí v ČR souvisí (mimo jiné) i s tím, jaký vliv na reprodukční preference, plány a chování připisují tito odborníci a odbornice různým strukturálním a institucionálním faktorům na straně jedné a změnám v hodnotových orientacích mladých lidí na straně druhé. V ČR je v daném ohledu známá zejména odborná diskuse mezi Ladislavem Rabušicem, Jitkou Rychtaříkovou a dalšími odborníky a odbornicemi na otázku reprodukce.

Ačkoliv se diskuze na téma poklesu plodnosti, odkládání rodičovství do pozdějšího věku a nárůstu bezdětnosti v zemích bývalého východoevropského bloku soustředila do značné míry právě na tyto dva výklady – jeden o strukturálních a institucionálních faktorech (negativních aspektech socioekonomické a politické transformace – externích bariérách rodičovství) a druhý o kulturních/hodnotových faktorech (pozitivních aspektech socioekonomické a politické transformace urychlujících a umožňujících rychlejší internalizaci preference možností, rodičovství konkurujících), je pravděpodobné, že se oba výklady vzájemně nevyklučují, ale spíše doplňují¹².

Strukturální faktory způsobené nebo podpořené socio-ekonomickou a politickou transformací

¹⁰ Případně dochází ke vzájemnému vyrušení neplánovaně narozených dětí s dětmi sice plánovanými, ale nikdy nenarozenými. Lze však předpokládat, že podíl neplánovaných narozených dětí se snižuje díky větší spotřebě kvalitních antikoncepčních prostředků.

¹¹ K tomuto tématu podrobně viz např. Hašková 2006; Sobotka 2004; Rabušic 2001; Rychtaříková 2001; Kuchařová, Tuček 1999.

¹² Výklad o strukturálních a institucionálních faktorech zdůrazňuje zejména špatnou bytovou politiku, špatnou finanční situaci mladých rodin, zrušení někdejších propopulačních opatření, růst nezaměstnanosti, pokles socioekonomických jistot, růst životních nákladů, apod. Výklad o hodnotových faktorech zdůrazňuje zejména rozšíření volnočasových, studijních i pracovních možností a rozšiřování hodnoty individualismu.

se totiž mohou kombinovat s dlouhodobými hodnotovými změnami, a existuje pravděpodobně mnoho takových kombinací strukturálních a kulturních faktorů, které od sebe vzájemně odlišují soudobé sociodemografické změny mezi jednotlivými zeměmi tohoto regionu (Sobotka 2004). Sobotka (2004) přitom ale také poukázal na to, že jestliže předpokládáme (v daném kontextu) silný vliv strukturálních a institucionálních faktorů, pak lze očekávat návrat k původním hodnotám plodnosti poté, co se ekonomicko-politicko-sociální situace konsoliduje, zatímco jestliže předpokládáme silný vliv hodnotových faktorů, pak lze očekávat, že k návratu k původním hladinám plodnosti nedojde. Lesthaeghe a Surkyn (2002) ale soudí, že míra vlivu strukturálních a kulturních faktorů se může v čase proměňovat. Takže, zatímco v prvních letech socio-ekonomické a politické transformace mohl významně dominovat vliv strukturálních a institucionálních faktorů na změny plodnosti v té které zemi bývalého východoevropského bloku, spolu s tím, jak se socio-ekonomická a politická situace v zemi stabilizovala, mohly nabývat na významu naopak faktory kulturní (hodnotové změny). Obdobně Philipov (2003) tvrdí, že současné změny plodnosti v zemích bývalého východoevropského bloku mohou být výsledkem náhlé diskontinuity v životech lidí po rozpadu východoevropského bloku, která zároveň urychlila a zintenzívnila působení dlouhodobých hodnotových změn na socio-demografické chování lidí v tomto regionu.

Kromě aktuální otázky po tom, jak vysoká bude konečná bezdětnost i plodnost babyboomové generace českých žen, u níž došlo k masovému odkládání rodičovství do pozdějšího věku, ale zároveň tyto ženy ještě stále nedosáhly věku, v němž se již předpokládá ukončení reprodukce, vyvstává také otázka po platnosti a významu hypotézy o pasti nízké plodnosti. Ta totiž předpokládá, že jestliže ve společnosti klesne plodnost a určitou dobu setrvá pod jistou úrovní (cca 1,5 dětí na ženu), začnou ve společnosti působit takové mechanismy, které povedou k dalšímu snižování plodnosti, pokud nebude vyvinut tlak, který by účinně působil proti těmto mechanismům (viz Lutz, Skirbekk, Testa 2006). Tato hypotéza je vystavěna na třech argumentech: a) demografickém, který poukazuje na fakt, že menší počet potenciálních matek znamená do budoucna méně porodů; b) sociologickém, který staví na předpokladu, že nízká plodnost vede k vytváření jakési „kultury nízké plodnosti“ (kultury malých rodin/kultury jedináčkovství/kultury bezdětnosti), a c) argumentu navazujícím na práce Easterlina (1976; 1980), který dává reprodukční chování do souvislosti s kombinací ekonomických aspirací a očekávaného příjmu mladých lidí, a předpokládá, že zatímco mají aktuálně aspirace mladých kohort rostoucí tendenci, jejich očekávaný příjem klesá také v důsledku stárnutí populace, způsobeného zejména nízkou plodností (Lutz, Skirbekk, Testa 2006).

Na možnost vytváření „kultury nízké plodnosti“ v zemích, v nichž již není celoživotní bezdětnost (nebo jedináčkovství) výrazně marginálním modelem soukromého života poukázali například Goldstein, Lutz a Testa (2003). Jde o to, že generace, jež vyrůstají a dospívají v rámci zemí s vysokým podílem celoživotně bezdětných (případně rodin s jedináčky), budou pravděpodobně preferovat a volit tyto modely soukromého života častěji než generace předchozí.

Takový vývoj nachází oporu zejména v realitě reprodukčního chování, plánů a preferencí v bývalém západním Německu. V něm dosahuje konečná bezdětnost žen nejvyšších hodnot v Evropě¹³, je zde mezi mladými bezdětnými lidmi nejvyšší podíl těch, kteří děti v budoucnu vůbec nechtějí, a zároveň je zde i velmi vysoký podíl těch, kteří si ohledně toho, zda-li se rodičem stát či ne, nejsou jisti. Ačkoliv je aktuálně vysoký podíl konečné bezdětnosti žen v bývalém západním Německu vysvětlován zejména důvody institucionálními a strukturálními (vysokými náklady mateřství v podobě velmi špatných podmínek pro

¹³ V generaci žen, které se narodily v druhé polovině 60. let jich zůstala bezdětná zhruba čtvrtina z nich. Mezi vysokoškolačkami této generace je pak podíl celoživotně bezdětných ještě o mnoho vyšší (Bertram 2004).

sladování pracovního a rodinného života, k nimž přispívá genderově konzervativní rodinná politika) (Kreyenfeld 2004; Bertrám 2004), existuje zde tedy také evidence hodnotových proměn – výrazného nárůstu preference celoživotní bezdětnosti před rodičovstvím (u mladých generací) – reagující na realitu společnosti, v níž se stala celoživotní bezdětnost součástí životního stylu výrazné části (starších generací) populace.

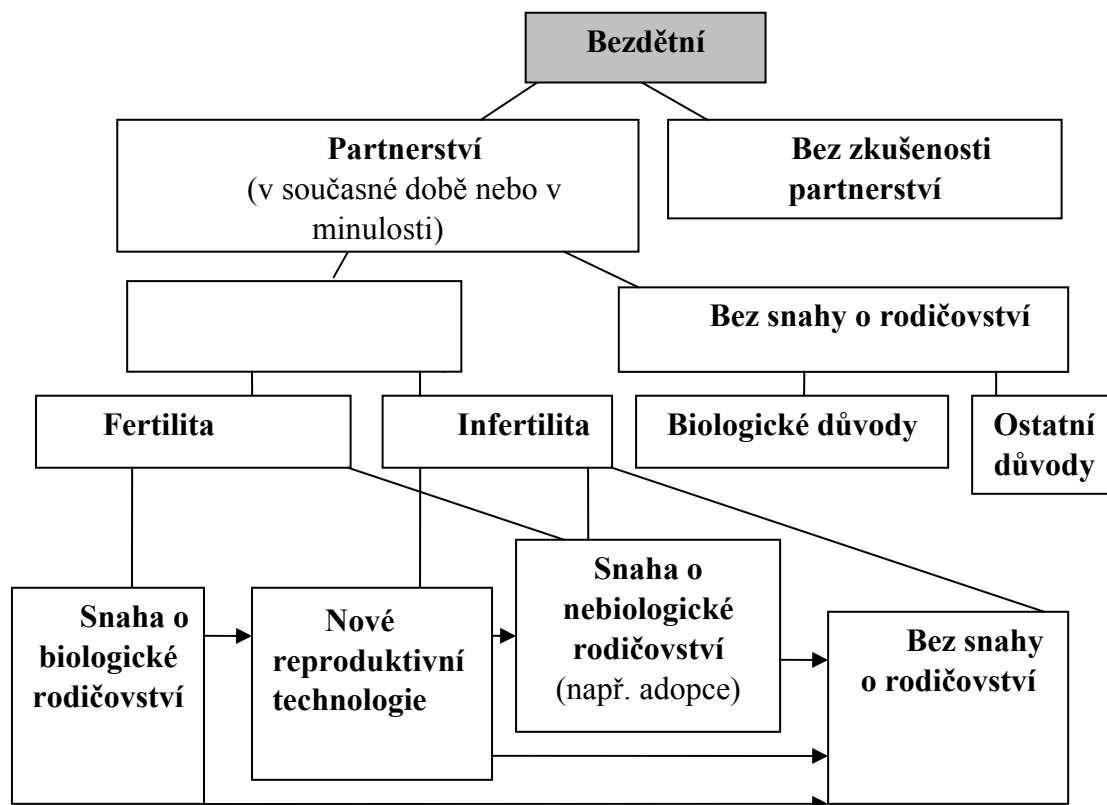
Lze tedy shrnout, že jakkoliv je rozlišení hodnotových a strukturálních změn důležité (z hlediska vědeckého, tak i politického), a jakkoliv důraz na hodnotové nebo naopak strukturální změny ovlivňuje i jednotlivé odborné prognózy konečné bezdětnosti a plodnosti současných mladých českých žen, je možné se domnívat, že se hodnotové i strukturální faktory ve svém působení na reprodukční preference, plány i chování nejen doplňují, ale navíc se i vzájemně dynamicky ovlivňují.

3. KONKRÉTNÍ OKOLNOSTI OVLIVŇUJÍCÍ VSTUP DO RODIČOVSTVÍ

3.1. Manželé, nesezdaní a singles

Ačkoliv je dnes již čtvrtina cenzových rodinných domácností s nezaopatřenými dětmi tvořena neúplnými rodinami s dětmi (viz SLDB 2001), dochází v ČR k realizaci rodičovství zpravidla v rámci heterosexuálních partnerství, a to stále ještě zejména (nikoliv však výlučně) partnerství dříve či později sezdaných. Rodinný stav a typ partnerského soužití tak hraje ve výzkumech reprodukčního chování důležitou roli. Historie partnerství může sloužit dokonce jako vodítko pro typologizaci těch, kteří se reprodukce (doposud) nezúčastnili (viz schéma 1).

Schéma 1: Typy bezdětných strukturované dle ne/existence partnerství

3.1.1. Podoba partnerského soužití, příbuzenská koheze a jejich postojové i prostorové souvislosti

S transformací intimních vztahů tak, jak ji popisuje např. Giddens (1992) nebo jiným způsobem např. Singly (1999), tedy s upozadněním prokreativní role intimních vztahů a s rostoucím důrazem na sdílenou intimitu, sexuální přitažlivost a emotivní komunikaci v partnerství (což jsou zároveň velmi křehké základy partnerství) bude mít právě podoba partnerství a partnerského soužití v otázkách bezdětnosti a rodičovství do budoucna pravděpodobně stále větší vliv. Vysoká míra rozvodovosti, střídání partnerů/partnerek i tzv. „nové“ formy soužití, které se stále více prosazují mezi českými muži a ženami (např. nesezdané soužití, partneři žijící ve vlastních bytech, apod.), se zdají totiž podporovat spíše bezdětný životní styl než dlouhodobé závazky plynoucí z rodičovství.

Logicky platí, že největší podíl bezdětných nalezneme mezi svobodnými ženami a muži bez stálého partnera, zatímco mezi vdanými a ženatými je jich naopak nejméně. Ve výzkumu Proměny 2005 (populace ve věku 25 - 54 let) jsme našli následující rozložení rodičů a bezdětných podle rodinného stavu a ne/existence partnerství (viz tabulku 3).

Tabulka 3: Souvislost mezi rodinným stavem, ne/existencí partnerství a bez/dětností u mužů a žen ve věku 25 - 54 let (v %)

		Muži			ženy		
		otcové	bezdětní	celkem	matky	bezdětné	celkem
svobodní(é)	bez partnera	2	98	100	21	79	100
	s partnerem	32	68	100	21	79	100
rozvedení(é)/ovdovělí(é)	bez partnera	82	18	100	89	11	100
	s partnerem	81	19	100	88	12	100
manželé		92	8	100	94	6	100

Zdroj: Proměny 2005.

Kromě toho, že jsou manželé častěji než ostatní muži a ženy rodiči také platí, že ve svém životě preferují obecně více dětí než ostatní muži a ženy. Naopak lidé, kteří nemají stabilního partnera, si jsou nejčastěji ze všech ohledně svých reprodukčních plánů nejisti a nejméně ze všech preferují rodinu s dětmi (viz tabulku 4).

Tabulka 4: Souvislost partnerství/manželství a preference počtu dětí (v %)

	0	1	2	3+	neví	netýká se	celkem
neženať/nevdané bez partnera	4	17	46	11	14	8	100
neženať/nevdané s partnerem	3	18	49	21	9	8	100
ženať/vdané	1	11	64	18	3	3	100

Zdroj: Proměny 2005; N = 5459. Mezi neženaťmi/nevdanými jsou zařazeni jak svobodní(é), tak i rozvedení(é) a vdovy/vdovci.

Obdobně potvrdil výzkum Proměny 2005, že lidé, kteří preferují „netradiční“ typy soužití a uspořádání soukromého života, preferují statisticky významně častěji než ostatní jednak život bez dětí, a jednak méně dětí (pokud rodičovství ve svém životě plánují). Viz tabulku 5.

Tabulka 5: Souvislost mezi preferencí typu soužití a preferencí počtu dětí (v %)

	0	1	2	3+	neví	netýká se	Celkem
manželství	0,8	11,5	62,5	17,6	3,4	4,2	100
nesezdané soužití	3,7	20,7	47,5	10,4	6,8	11,0	100
jiný typ soužití	5,9	17,6	39,6	8,7	13,4	14,8	100

Zdroj: Proměny 2005; N = 5296.

Poznámka: Otázka zněla „Jaké uspořádání soukromého života a bydlení byste pro sebe v současnosti v ideálním případě zvolil/a?“

Situace pozitivního vztahu mezi preferencí většího počtu dětí a preferencí stabilnějších forem soužití spolu se situací pozitivního vztahu mezi preferencí většího počtu dětí a vysoké důležitosti příbuzenské koheze pro respondenta/respondentku (viz tabulku 6) poukazuje na existenci vlivu hodnotových orientací na reprodukční preference mužů i žen. Jestliže by tedy docházelo k posunu v hodnotových orientacích směrem k preferenci „netradičních“ a méně stabilních forem partnerského soužití/partnerství a také směrem k menšímu důrazu na zachování příbuzenské koheze, docházelo by pravděpodobně i ke snižování preferovaného počtu dětí a zvyšování míry dobrovolné bezdětnosti.

Tabulka 6: Souvislost mezi důležitostí příbuzenské koheze pro respondenta/respondentku a jeho/její preferencí počtu dětí (v %)

	0	1	2	3+	netýká se	neví	celkem
Jedině na příbuzné je spolehnutí.	1	12	60	16	6	5	100
Příbuzné si nevybíráme, ale je dobré s nimi vycházet – vždyť jsou to příbuzní.	2	13	60	15	5	5	100
S některými příbuznými jsme rádi a často, jiným se vyhýbáme.	2	15	55	16	5	7	100
Příbuzný je jako každý jiný.	4	19	45	14	7	11	100

Zdroj: Proměny 2005; N = 5503.

Tomuto trendu by pravděpodobně přispíval i narůstající podíl neúplných rodin (implikující rozšíření zkušenosti s prožitím dětství v jiné rodinné formě než v rodině úplné¹⁴) a koncentrace mladých lidí ve větších městech, k nimž se pojí i větší koncentrace lidí, žijících v „netradičních“ formách soužití.

Zdá se, že k velkým městům se pojí životní styly, z nichž některé jsou spíše těžce slučitelné s rodičovstvím nebo rodičovství konkurují. Platí totiž, že si lidé ve větších městech přejí menší počet dětí než lidé žijící v menších městech a na venkově. Mezigeneračně silný vliv velikosti místa bydliště na preferovaný počet dětí (a podle dat ze Sčítání lidu, domů a bytů v ČR za rok 2001 i na realizaci rodičovství) přetrvává navíc i při odečtení vlivu vzdělání a rodinného stavu.

Na rozdíl od současnosti byl před rokem 1989 pro českou společnost typický velmi nízký věk nevěst i ženichů, velmi nízký věk prvorodiček, a silná provázanost mezi uzavřením sňatku a porodem prvního dítěte, jelikož mimomanželská plodnost nepřesáhla v české společnosti v období socialismu ani 10 %, zatímco podíl těhotných nevěst se v průběhu socialismu zvyšoval. Také proto během svého života uzavřela manželství a stala se rodiči většina českých mužů i žen¹⁵.

Co se mimomanželské plodnosti týče, došlo po roce 1989 k jejímu rapidnímu nárůstu, a to sice až na třetinu ze všech porodů. K největšímu nárůstu došlo u svobodných rodiček – z 6 % z celkového počtu rodiček v roce 1990 na 23 % z celkového počtu rodiček v roce 2003, zatímco podíl rozvedených (případně ovdovělých) rodiček zůstal relativně nízký (v roce 2003 6 % z celkového počtu rodiček). Rozvedené (případně ovdovělé) rodičky se přitom koncentrují zejména ve vyšších věkových kategoriích rodiček, zatímco svobodné rodičky zejména v nižších věkových i vzdělanostních kategoriích (podle dat ÚZISu 2005 a podle Kasalové – Daňkové 2005). Takto dochází k menšímu provázání prvních sňatků a prvních porodů a tento trend se nejvíce projevuje u žen, které se stávají matkami v relativně nízkém věku (do 24 let – včetně), mezi nimiž jsou dvě třetiny žen bez maturity (podle dat ÚZISu 2005).

Ačkoliv docházelo v průběhu 90. let k menšímu provázání sňatků a porodů z důvodu větší mimomanželské plodnosti, docházelo k oddělení sňatků a porodů také z důvodu většího podílu vdaných i rozvedených bezdětných žen na celkovém počtu vdaných a rozvedených žen. Současně s nárůstem mimomanželské plodnosti se tedy rozšiřuje i opačný trend chování - mladé ženy sice uzavírají sňatek, ale narození dítěte odkládají (viz tabulku 7).

¹⁴ Prožití dětství v jiné rodinné formě než v rodině úplné taktéž implikuje statisticky významně častější preferenci menšího počtu vlastních dětí. Zatímco mezi lidmi, kteří prožili většinu svého dětství v rodině úplné preferuje rodinu s jedináčkem 15 % z nich a rodinu dvoudětnou 66 % z nich, mezi lidmi, kteří prožili většinu svého dětství v jiném rodinném uspořádání preferuje rodinu s jedináčkem celá pětina a rodinu dvoudětnou méně než 60 % z nich.

¹⁵ Konkrétně byl průměrný věk svobodných nevěst v české společnosti mezi 60. lety a počátkem 90. let 21 let a průměrný věk svobodných ženichů 23 let. V současné době se průměrný věk svobodných nevěst v ČR posunul na 26 let a průměrný věk svobodných ženichů na 27 let; stále více lidí ale také žije místo uzavření sňatku ve faktickém manželství. Průměrný věk prvorodiček v české společnosti nepřesáhl mezi padesátými lety a rokem 1997 24 let. V současné době se tento průměrný věk zvýšil na 26 let, ale do budoucna lze očekávat ještě další zvýšení, jelikož mnohé bezdětné ženy mohou ještě porodit své první dítě v blízké budoucnosti.

Tabulka 7: Podíl bezdětných žen ve věku 22 - 34 let podle věku a rodinného stavu v roce 1991 a 2001

věk	svobodné		vdané		Rozvedené		všechna faktická manželství	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991	2001
22	91,9	91,8	22,0	32,7	21,5	30,6	43,8	59,4
24	87,3	87,6	14,2	26,6	17,1	24,7	31,4	53,3
26	83,0	80,8	8,9	17,2	12,6	17,7	23,6	40,7
28	78,4	72,5	5,6	10,3	9,1	12,1	16,2	25,7
30	75,8	66,7	4,1	5,9	8,5	8,4	12,6	17,2
32	73,6	62,7	3,4	3,8	7,1	6,5	10,6	12,2
34	71,7	59,4	2,7	2,7	6,1	4,8	8,9	9,7

Zdroj: Tabulka vytvořena na základě údajů ze Sčítání lidu, domů a bytů v ČR z roku 1991 a 2001 in Šalamounová, Nývlt (2005).

Poznámka: Světle je zvýrazněn pokles podílu a tmavě zase nárůst podílu bezdětných žen ve sledované kategorii mezi lety 1991 a 2001, a to alespoň o 1,8 %. V tabulce nejsou zastoupeny vzhledem k jejich nízkému zastoupení ženy ovdovělé. Údaje o faktických manželstvích bývají zkreslené tím, že ne všichni dotazovaní nesezdané soužití deklarují. Ve faktických manželstvích mohou žít jak ženy svobodné, rozvedené, ovdovělé, tak i ženy vdané – žijící však s jiným partnerem než manželem.

Zatímco trend narození dítěte za svobodna se týká zejména žen s nejnižšími stupni vzdělání, druhý trend odkládání rodičovství i po uzavření sňatku se naopak nejvíce týká vysokoškolaček. Zatímco tak například v roce 2001 zůstávala ve věku 25 - 29 let v pátém roce manželského soužití bezdětná každá pátá vysokoškolačka, u žen bez maturity bylo matkou již 92 % z nich. Šalamounová a Nývlt (2005) ukazují, že podobně vypadala struktura bezdětnosti žen podle rodinného stavu a partnerského soužití i podle výsledků Sčítání lidu, domů a bytů z roku 1991, ale celková diference podle vzdělání byla nižší.

Z výše uvedeného plyne, že má rodinný stav, ne/existence partnerství, typ partnerského soužití i jeho lokalizace a preference mezigeneračně velmi silný vliv na reprodukční preference i reprodukční chování. Kromě toho, že jsou manželé častěji než ostatní muži a ženy rodiči také platí, že ve svém životě preferují obecně více dětí než ostatní muži a ženy. Naopak lidé, kteří nemají stabilního partnera, si jsou nejčastěji ze všech ohledně svých reprodukčních plánů nejistí a nejméně ze všech preferují rodinu s dětmi. V současné době se stále častěji hovoří o hodnotové transformaci intimních vztahů, která se zdá podporovat spíše bezdětný životní styl (nebo rodiny s malým počtem dětí - s jedináčky) než dlouhodobé závazky spojené s rodičovstvím (a to zejména vícedětným rodičovstvím). Je zřejmé, že „nositelem“ „netradičních“ životních stylů se může člověk stát v důsledku vlastních preferencí, v důsledku okolností, které nemusí on/a sám/sama vnímat jako příznivé, nebo v důsledku kombinace obou dříve zmíněných. Jestliže by však docházelo k posunu v hodnotových orientacích směrem k preferenci „netradičních“ a méně stabilních forem partnerského soužití a směrem k menšímu důrazu na příbuzenskou kohezi, pak by zřejmě tento posun spolu s větší koncentrací mladých lidí ve velkých městech a s narůstajícím podílem dospělých, kteří dospívali v neúplných rodinách, do budoucna přispíval ke snižování preferovaného počtu dětí a možná i zvyšování míry dobrovolné bezdětnosti.

3.1.2. Věkové složení partnerství

Co se vlivu partnerství na bezdětnost/rodičovství týče, není důležitá pouze ne/přítomnost partnera, rodinný stav a typ partnerského soužití (případně také jeho preference a lokalizace), ale také věkové složení páru. V české společnosti vliv věkové kompozice partnerů, žijících (konkrétně) v manželství, na bezdětnost páru sledoval již na konci 60. let Jureček (1968 a, b), který zjistil, že manželství s větším věkovým rozdílem muže a ženy zůstávají bez dětí častěji než věkově vyrovnanější manželství. Tento závěr je vcelku logický, uvědomíme-li si, že s věkem možnosti početí u mužů i žen klesají, a navíc jsou ve vyšším věku bezdětní lidé méně ochotni k (dalším) investicím do rodičovství.

3.1.3. Ne/shoda partnerů na reprodukčních plánech

Kromě rodinného stavu, ne/existence partnerství, věkového složení páru a typu partnerského soužití (případně také jeho preference a lokalizace) má jednoznačný vliv na reprodukci mužů a žen také míra shody partnerů na reprodukčních plánech. Mnohé studie plodnosti nicméně zkoumají pouze ženy. Zahrnutí mužů do studií plodnosti je však velmi důležité, jelikož i ti mají své reprodukční preference a plány, a zahraniční studie potvrdily, že vliv reprodukčních preferencí a plánů mužů má signifikantní vliv na plodnost jejich partnerek (viz např. Thompson, McDonald, Bumpass 1990).

I když z dat českého souboru Proměny 2005 vyplývá, že se čeští partneři ohledně časování rodičovství i počtu dětí v rodině ve většině případů (více než 70 %) shodnou, a zároveň z něho také vyplývá, že se ženy necítí být na rozdíl od mužů ve svých reprodukčních plánech tolik vázány vůlí partnera (viz tabulku 8), vliv shody ohledně reprodukčních plánů na reprodukci v páru se ukázal být s výsledky zahraničního výzkumu v souladu. Tedy, ačkoliv ženy častěji než muži považují vliv svého partnera na vlastní reprodukční chování za málo významný (viz tabulku 8) a zároveň celá polovina českých žen ve věku 25 - 54 let odpověděla, že dítě by chtěla i pokud by je měla vychovávat sama bez partnera (rozhodně by v takovém případě dítě nechtěla pouze necelá pětina žen), shoda v páru ohledně časování rodičovství a preferovaného počtu dětí má statisticky významný vliv na to, zda-li se partneři rodiči již stali, a také na to, kolik mají dětí (viz tabulky 9 a 10).

Tabulka 8: Důležitost názoru partnera/ partnerky (25 - 54 let) na reprodukci (v %)

	muž	žena
1) důležitost názoru partnera/ partnerky při rozhodování o počtu dětí		
zásadní vliv + docela velký vliv	90	82
docela malý vliv + žádný vliv	10	18
Celkem	100	100
2) důležitost názoru partnera/ partnerky při rozhodování o časování rodičovství		
zásadní vliv + docela velký vliv	81	65
docela malý vliv + žádný vliv	19	35
Celkem	100	100

Zdroj: Proměny 2005; N(1) = 3938; N(2) = 3850; Do analýzy vstoupili pouze respondenti/respondentky, kteří deklarovali aktuální existenci partnerství.

Shodně jako v zahraničním výzkumu se přitom i v našem výzkumu potvrdilo, že nezáleží tolik na tom, zda-li chce v páru méně nebo více dětí právě muž nebo žena, případně na tom, zda-li se chce stát rodičem dříve nebo později muž či žena. Důležitá je zejména míra shody na reprodukčních plánech, jelikož partneři, kteří se v daném ohledu neshodnou, mají většinou méně dětí a jsou častěji bez dětí než ti, kteří se shodnou.

Tabulka 9: Vliv shody partnerů (25 - 54 let) v reprodukčních plánech na jejich zahájení rodičovství (v %)

	má děti	nemá děti
shoda v počtu i v časování	77	63
bud' shoda v počtu nebo v časování	17	22
neshoda v počtu i v časování	6	15
Celkem	100	100

Zdroj: Proměny 2005; N = 3410; Do analýzy vstoupili pouze respondenti/respondentky, kteří deklarovali aktuální existenci partnerství.

Další tabulka ukazuje, že pokud se partneři ve svých reprodukčních plánech shodnou, jsou jejich plány statisticky významně častěji naplněny než u těch, kteří se na nich neshodnou¹⁶.

Tabulka 10: Podíl naplněných a nenaplněných přání ohledně počtu dětí v rodině podle míry shody partnerů na počtu a časování dětí v rodině a podle počtu respondentem/respondentkou chtěných dětí (v %)

chtěl(a) by:	1 dítě		2 děti		3 děti	
	naplněno	nenaplněno	naplněno	nenaplněno	naplněno	nenaplněno
naplnění přání:						
shoda v počtu i v časování	94	6	75	25	57	43
shoda v počtu nebo v časování	90	10	59	41	36	64
neshoda v počtu i v časování	68	32	39	61	27	73

Zdroj: Proměny 2005; N = 2706; Do analýzy vstoupili pouze respondenti/respondentky, kteří deklarovali aktuální existenci partnerství.

¹⁶ K tabulkám 9 a 10 lze namítnout, že událost narození dítěte a naplnění preferovaného počtu dětí může ovlivnit míru zpětně deklarované shody partnerů na reprodukčních plánech směrem k deklaraci větší partnerské shody. Lépe by tak bylo testovat obdobné otázky v rámci longitudinálního výzkumu, v němž by byli zahrnuti vždy obě strany páru (muž i žena).

Kromě výše uvedeného podporuje důležitost zkoumání partnerských interakcí ve výzkumech reprodukce také fakt, že v případě partnerské neshody ohledně rodinných plánů (konkrétně ohledně narození a počtu dětí) je většina mužů a žen ochotna ke kompromisům. Pouze 12 % bezdětných mužů (10 % otců) a 17 % bezdětných žen (16 % matek) uvádí, že by na ústupky v daném ohledu spíše nebo rozhodně nepřistoupilo (viz tabulku 11). Zajímavé také je, že právě v rámci rodinných plánů jsou muži i ženy ochotny ke kompromisům daleko častěji než v případě jiných plánů. Zatímco na poli rodinných plánů by rozhodně s partnerem/partnerkou na kompromis přistoupila téměř čtvrtina respondentů/respondentek, v případě neshody na kariérních plánech respondenta/respondentky, na jeho/jejích volnočasových aktivitách a na rozdělení péče o domácnost a její členy by tak rozhodně učinilo jen 15 - 17 % respondentů/respondentek.

Tabulka 11: Ochota ke kompromisům ohledně názorů na narození a počet dětí, v případě partnerské neshody (v %)

	Otec	matka	bezdětný	bezdětná
rozhodně ano	26	23	23	19
spíše ano	64	61	64	64
spíše ne	8	12	10	13
rozhodně ne	2	4	3	4
celkem	100	100	100	100

Zdroj: Proměny 2005; N (rodiče) = 3821; N (bezdětní) = 1243; χ^2 (otcové/matky) sig = 0,000); χ^2 (bezdětní/bezdětné) sig = 0,060)

Zajímavé je také, že to jsou zejména ti lidé, kteří preferují celoživotní bezdětnost, kteří jsou k ústupkům ohledně reprodukčních plánů nejméně přístupní. Rozhodně či spíše nekompromisní přístup v daném ohledu vyjadřují téměř dvě pětiny z nich. Je pravděpodobné, že právě tato skupina bezdětných, kteří preferují celoživotní bezdětnost a zároveň vyjadřují nekompromisní stanovisko k ústupkům ohledně svých reprodukčních záměrů, je skupinou dobrovolně bezdětných, kteří své stanovisko v čase nezmění. Zjištění o menší ochotě lidí s nulovou reprodukční strategií k ústupkům ohledně reprodukčních plánů je také v souladu s výsledky některých dalších studií (Rovi 1994; Schopen a kol. 1999), které ukazují, že reprodukční záměry těch, kteří rodičovství odmítají, bývají ve srovnání s reprodukčními záměry ostatních mužů a žen v čase stabilnější, jelikož vyslovení preference celoživotní bezdětnosti jde proti normativnímu imperativu rodičovství. I přes všeobecně se zvyšující toleranci k bezdětnosti i „netradičním“ formám soužití zůstává totiž rodičovství v heterosexuálním páru normou a očekávanou součástí „dospělých“ biografí (viz Haškovou, Zamykalovou 2006).

Z výše uvedeného plyne, že výzkum Proměny 2005 potvrdil výsledky zahraničních studií o důležitosti zkoumání reprodukčních preferencí a plánů mužů i žen a jejich vzájemných interakcí. Preference a plány partnerů v interakci mají totiž významný vliv na reprodukční chování jednotlivců i na jejich konečnou reprodukci. Nejmenší ochotu ke kompromisům ohledně reprodukčních záměrů v partnerství vyjadřují ti, kteří rodičovství zcela odmítají, i když i mezi nimi převažují ti, kteří vyjadřují ochotu k partnerským kompromisům, než ti v daném ohledu nekompromisní.

3.2. Vzdělání a trh práce

Mezi další důležité znaky, které ovlivňují reprodukční preference, plány i chování mezigeneračně, patří také vzdělání, a to konkrétně u žen. Zatímco vliv vzdělání na reprodukční preference českých mužů není nijak jednoznačný ani statisticky významný, co se týče specificky žen vysokoškolaček, plánují i realizují více než dvoudětné rodiny méně často než ženy s nižším vzděláním, a kromě toho se specificky u vysokoškolaček objevuje také stabilně (mezigeneračně) vyšší podíl celoživotně bezdětných a také těch, které preferují rodiny s jedináčkem (viz tabulky 12 a 13).

Tabulka 12: Preferovaný počet dětí podle pohlaví a vzdělání ve věkové kategorii 25 - 54 let (v %)

preferovaný počet dětí:	0	1	2	3+	celkem
ženy (χ^2 sig = 0,012)					
ZŠ	2	13	58	27	100
SŠ bez maturity	2	15	65	18	100
maturita	2	14	67	17	100
VŠ	2	18	66	14	100
muži (χ^2 sig = 0,113)					
ZŠ	4	19	59	18	100
SŠ bez maturity	2	15	65	18	100
maturita	2	18	64	16	100
VŠ	3	15	69	13	100

Zdroj: Proměny 2005; N = 4840; V tabulce nejsou zahrnuti respondenti/respondentky, kteří byli zařazeni do kategorie „nevím“ a „netýká se“.

Tato závislost reprodukčních plánů (ale i jejich realizace) na výši vzdělání u žen je většinou vysvětlována teorií nákladů ztracených příležitostí (Becker 1991). Při současném nastavení genderových rolí, trhu práce a dělby práce v rodině, tím, kdo rodičovstvím na trhu práce ztrácí, je matka, nikoliv otec dětí. Proto ženy, které mohou ztratit při odchodu z pracovního trhu více (dosažený i budoucí příjem, investice na dosažení aktuální i budoucí pracovní pozice, apod.), plánují i realizují rodiny menší. V případě dvoukariérových partnerství jsou „náklady“ na děti vyšší než v ostatních partnerstvích, protože jeden z rodičů (v naprosté většině případů matka) přichází během péče o dítě o mzdu, kterou by pobírala, kdyby nebyla s dítětem doma, a také ztrácí čas, který by mohla věnovat rozvíjení své kariéry a z ní plynoucí budoucí mzdy. Péče o malé děti totiž vede ke stagnaci jak profesního růstu, tak mzdy. Zahrneme-li pak do úvahy i časování rodičovství, je zřejmé, že s dosažením vyššího vzdělání je spjat také relativně pozdější vstup na trh práce (a tak i později dosažená ekonomická nezávislost) a relativně pozdější vstup do manželství. Kromě toho mají ženy s vyšším vzděláním větší ambice na pracovním trhu a častěji jsou zapojeny do referenčních skupin, v nichž je rodičovství v pozdějším věku nejen více akceptováno, ale také realizováno. Tyto okolnosti pak přispívají u vysokoškolaček k plánování menších rodin i pozdějšímu zahájení rodičovství.

Tabulka 13: Podíl bezdětných žen podle věku a stupně vzdělání v ČR v roce 1991 a 2001 (v %)

věk	1991				2001			
	základní	bez maturity	s maturitou	univerzitní	základní	bez maturity	s maturitou	univerzitní
20	48,3	58,8	81,0	-	62,7	80,5	97,1	-
25	16,1	14,3	22,5	48,8	20,9	31,5	59,5	89,8
30	10,1	6,4	8,8	16,9	11,1	8,1	13,8	31,1
35	6,2	4,2	5,9	10,9	7,0	4,5	5,9	11,8
40	5,5	3,7	5,2	9,9	6,6	3,5	4,6	7,4
45	5,9	4,2	6,0	10,0	4,6	3,2	4,2	7,9
50	6,0	4,9	7,7	11,4	4,3	2,9	4,5	8,8

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů v ČR 1991 a 2001 in Šalamounová, Nývlt (2004).

Co se týče odkládání prvních porodů do pozdějšího věku po roce 1989, největší posun byl zaznamenán mezi vysokoškolačkami, ačkoliv odkládání rodičovství do pozdějšího věku je možné sledovat ve všech vzdělanostních skupinách žen (viz tabulku 13). Při posledním Sčítání lidu, domů a bytů v ČR tak byla mezi 30ti letými vysokoškolačkami ještě téměř třetina žen bezdětných. Věková hranice 30 let je sice lékaři definována jako hranice, nad níž rychleji stoupají rizika těhotenství i porodu, nicméně, zkušenosti ze zemí západní Evropy ukazují, že i přesto může být plodnost bezdětných ve věkové skupině 30 - 35letých vysoká, a mnohé ženy se mohou stát matkami i po dosažení 35 let. Plodnost (dětí prvního pořadí) ve věku 30 - 40 let ženy tak může být relativně vysoká, a to zejména u vysokoškolaček, které mohou skrze realizaci mateřství v pozdějším věku redukovat vyšší náklady ztracených příležitostí (viz Gustafssona 2001).

Mnohé studie, které se zabývají interpretací dlouhodobého snižování plodnosti a zvyšování věku prvorodiček v Evropě upozorňují na fakt, že obě tyto skutečnosti mohou vedle dalších okolností souviset také s rostoucí nejistotou na trhu práce, která vede mladé lidi k odsouvání dlouhodobých závazků (např. manželství nebo rodičovství) do pozdějšího věku, a případně i k tak dlouhodobému odsouvání těchto životních kroků, až tyto nejsou následně realizovány vůbec. V daném ohledu lze zmínit například studie McDonalda (2002, 2000a, 2000b), který vyšel z předpokladu, že moderní kapitalismus a jeho institucionální ukotvení způsobují nárůst bezdětnosti a redukci plodnosti na velmi nízkou úroveň. Podobně jako Beck (1992) nebo Blossfeld a Mills (2003) poukazuje na to, že růst kompetitivní povahy tržních ekonomik interferuje s plány na rodičovství a s rodinným životem, a zároveň vede jedince s averzí vůči riziku k tomu, aby se vyhýbali dlouhodobým závazkům, jako je rodičovství. McDonald navazuje na Becka (1992), který upozorňuje, že život v soudobých tržních společnostech vytváří hodnotový rámec vyhovující spíše než rodinnému životu principu racionality soudobých společností, preferujících mobilní, svobodné a bezdětné jedince bez závazků, připravené kdykoliv reagovat na měnící se požadavky trhu. Soudobé změny reprodukčního a rodinného chování jsou tak podle něho způsobeny protikladem mezi trhem a rodinou. Racionalita tržní společnosti totiž podle Becka (1992: 116) neposkytuje prostor pro založení rodiny a výchovu dětí: "trh práce požaduje mobilitu bez ohledu na osobní okolnosti ... Tržní subjekt je svobodným jedincem nezátíženým partnerským vztahem, manželstvím nebo rodinou ... skutečná tržní společnost je společností bezdětnou".

McDonald (2000a; 2000b) se na základě svého mezinárodního výzkumu domnívá, že pokud mají ženy podobné možnosti jako muži studovat a participovat na trhu práce, ale se založením rodiny tyto možnosti ztrácejí, pak také s rozením dětí váhají a omezují jejich počet. Nízká míra plodnosti a případně i vysoká míra celoživotní bezdětnosti (a jedináčkovství) je pak

výsledkem rozporu mezi relativně vysokou hladinou genderové rovnosti, která je v soudobých vyspělých společnostech zakotvená v moderních institucích orientovaných na jednotlivce (jako je vzdělávací systém a trh práce¹⁷) a zároveň nízkou úrovní genderové rovnosti ve sféře soukromé a orientované na rodinu (výkon domácích prací nebo péči o děti zahrnuje).

V české společnosti jsou dopady rodičovství na pracovní participaci žen, stejně jako na osobní čisté měsíční příjmy žen velmi výrazné. Zatímco u mužů je spojeno rodičovství s vyššími čistými osobními příjmy, u žen je rodičovství spojeno naopak s poklesem čistých osobních příjmů. Lze tedy říci, že se reprodukce české společnosti odehrává zejména na „účet“ žen (viz také Maříkovou 2005).

Odhlédneme-li od čistě finanční stránky věci a zaměříme-li se na participaci na trhu práce, pak lze navíc konstatovat, že z mezinárodního šetření pracovních sil vyplývá, že rodičovství má velmi významný vliv na zaměstnanost českých žen ve směru jejich ústupu z trhu práce. Podle indikátoru, který měří rozdíl míry zaměstnanosti mezi ženami ve věku 20 až 50 let, které mají děti do šesti let, a stejně starými ženami, které je nemají, je ústup českých žen-matek v této době z trhu práce nejvyšší v Evropské Unii. V tomto období je rozdíl v zaměstnanosti českých matek s dětmi do šesti let a ostatních žen zhruba 39 procentních bodů. Podobně jsou na tom již pouze ženy na Slovensku (34,5) a v Maďarsku (35), zatímco například v Dánsku dosahuje tento ukazatel pouze 1,5 procentního bodu, 2 body v Belgii a 10 například ve Francii. Průměrná hodnota tohoto indikátoru byla v zemích EU v roce 2005 14 procentních bodů. Naopak míra zaměstnanosti mužů s dětmi do šesti let se oproti ostatním mužům ve stejné věkové skupině podle tohoto indikátoru zvyšuje, a to v ČR o zhruba 9 procentních bodů, což je blízko průměrné hodnotě zemí EU, která dosahuje 10 procentních bodů (viz European Commission 2006).

Jak ukazuje ve svých statích Sirovátka (např. Sirovátka, Mareš 2002; Sirovátka 2003), došlo v ČR v průběhu 90. let k realizaci takové sociální politiky, která měla za cíl zejména udržení sociálního smíru a ekonomické průchodnosti sociálně politických reforem, a to jednak zavedením ad hoc peněžních transferů, které měly dočasně kompenzovat vlivy transformace, a jednak uvolňováním tlaku na pracovním trhu (např. umožněním předčasných odchodů do důchodu nebo prodloužením doby státem placené péče o nejmenší děti v případě odchodu rodiče (v ČR tedy v 99 % případů matky) z pracovního trhu až na čtyři roky). Taková politika bez doplnění adekvátní a na problémové skupiny zacílenou politikou zaměstnanosti přispěla pravděpodobně jednak k nárůstu podílu žen, zůstávajících s dítětem v domácnosti déle než tři roky (ochranná lhůta v zaměstnání však na čtyři roky prodloužena nebyla), a jednak také pravděpodobně přispěla k nárůstu skryté i evidované nezaměstnanosti žen s malými dětmi, které tvoří jednu z vůbec nejvíce ohrožených skupin nezaměstnaností, a to též nezaměstnaností dlouhodobou (což se promítá i do specifických měř nezaměstnanosti podle věku)¹⁸.

Ačkoliv je zřejmé, že vysokoškolačky nejsou fakticky na trhu práce rozhodně nijak více ohroženou skupinou žen než jsou ženy s nižším stupněm vzdělání (alespoň co se týče míry nezaměstnanosti), nemusí subjektivně vnímat po roce 1989 zvýšená rizika na trhu práce stejným způsobem, jako ženy, které nemají na trhu práce možnost ztratit tolik, jako právě vysokoškolačky, jež mají na trhu daleko více příležitostí k vlastní seberealizaci, mají větší ambice na trhu práce a mají zpravidla i vyšší příjmy.

Výzkum Proměny 2005 testoval, nakolik pocítují bezdětné Češky ve věku 25-54 let rizika potenciálního mateřství pro jejich uplatnění na trhu práce. Ukázalo se, že zejména ženy

¹⁷ A to i přes přetrvávání horizontální i vertikální genderové segregace na trhu práce, rozdílných mezd mužů a žen, odlišných specifických měř zaměstnanosti a nezaměstnanosti mužů a žen, apod.

¹⁸ Viz studii Křížkové a kolektivu (2006).

s vyšším vzděláním - celých 36 % bezdětných vysokoškolaček a 31 % bezdětných maturantek - se domnívají, že založení rodiny by v jejich případě přineslo pro výkon jejich výdělečné činnosti komplikace (viz tabulku 14). Poměrně často zastoupené, a to naopak zejména u žen s nižším vzděláním, byly také odpovědi „nevím“ a „netýká se“. Většina z těch, které vybraly tyto odpovědi byly ženy ekonomicky neaktivní. Situaci ekonomické neaktivity (např. nezaměstnanosti nebo nezkušenosti s participací na trhu práce z důvodu studia, což jsou nicméně naprosto odlišné životní situace) je pak možno vykládat z hlediska budoucího reprodukčního chování těchto žen různými způsoby. Buď ve smyslu pracovní a ekonomické nejistoty, která vede k odkládání reprodukce do pozdějšího věku (viz Blossfeld, Mills 2003), nebo naopak – v případě nezaměstnanosti – z hlediska brzké reprodukce za účelem redukce nejistoty (viz Kantorkovou 2004).

Tabulka 14: Souvislost mezi výší vzdělání bezdětných žen a percepcí dis/harmonie mezi jejich výdělečnou činností a možnostmi založení rodiny

	výdělečná činnost brání založit rodinu	rodina by přinesla komplikace výdělečné činnosti	výdělečnou činnost a rodinu možno skloubit uspokojivě	výdělečnou činnost a rodinu možno skloubit velmi dobře	netýká se	neví	celkem
ZŠ	4,4	13,3	8,9	20,0	37,8	15,6	100
Vyučena	5,1	17,1	16,5	25,3	25,9	10,1	100
Maturita	4,9	26,0	28,4	18,6	15,2	6,9	100
VŠ	6,6	26,9	30,1	14,0	10,8	9,7	100

Zdroj: Proměny 2005; N =500.

Bezdětní muži tak silný konflikt mezi svou výdělečnou činností a případným založením rodiny nepocítují a nebyla u nich prokázána ani statisticky signifikantní závislost konfliktu práce/rodina na výši jejich vzdělání.

Na základě výše uvedeného lze usuzovat, že po roce 1989 snížená kompatibilita participace na trhu práce s péčí o děti přispívá k odkládání rodičovství do pozdějšího věku zejména u žen s vyšším vzděláním. Ty mají na trhu práce vyšší výdělky než ostatní ženy (viz Beckerova teorie nákladů ztracených příležitostí výše) a pocítují také větší konflikt mezi potenciálním rodičovstvím a vlastní výdělečnou činností, ačkoliv právě ony/nebo právě proto ony se vrací na trh práce v období péče o malé děti dříve než ženy s nižším vzděláním, častěji si pořizují jedináčka a častěji zůstávají také celoživotně bezdětné.

3.3. Další okolnosti ovlivňující vstup do rodičovství

I když má situace na trhu práce beze sporu významný vliv na vstup do rodičovství, ukázaly výsledky výzkumu Proměny 2005 také na to, že na rozhodování mužů a žen ve věku 25 - 54 o tom, zda-li se rodičem stát nebo ne, mají vliv zejména takové okolnosti, jako je ne/existence touhy po dítěti, situace v partnerství (ne/přítomnost vhodného partnera), partnerovy názory a požadavky, bytová situace a celková ekonomická situace domácnosti respondenta/respondentky.

Když jsme české muže a ženy požádali, aby vybrali a seřadili z nabídky znaků tři, které nejvíce ovlivnily jejich dosavadní reprodukční chování, získali jsme od nich poměrně

konzistentní odpověď: Logicky platí, že rodiče považují za ten znak, který ovlivnil jejich vstup do rodičovství nejvíce, vlastní touhu po dítěti, zatímco největší část bezdětných označila za ten znak, který doposud nejspíše ovlivňoval jejich odklad (případně odmítnutí) rodičovství, situaci v partnerství. Mezi další nejdůležitější znaky, které ovlivnili jejich vstup (do)/odklad/odmítnutí rodičovství, zařadili bezdětní i rodiče zejména bytovou situaci, celkovou ekonomickou situaci domácnosti a názory a požadavky partnera/partnerky, což je v souladu s výše uvedeným zjištěním důležitosti zkoumání reprodukčních plánů v rámci partnerské interakce. Otázka zněla konkrétně: „Jak velký vliv mají nebo měly následující okolnosti na Vaše rozhodování o založení rodiny?“

Naše zjištění jsou také v souladu s výsledky výzkumu Eurobarometr 2002.1, který šetřil důvody (dosavadního) nenaplnění reprodukčních plánů u populací starších 25 let v tehdy kandidátských zemích na vstup do EU – reprodukčních plánů, které měli tito lidé, když jim bylo okolo dvaceti let (The Gallup Organisation 2002). Podle výzkumu Eurobarometr 2002.1 se v ČR (stejně jako v našem výzkumu) nejvíce prosadil vliv situace v partnerství, ekonomické situace a situace bytové, což byly obdobné znaky těm, které vybrali respondenti a respondentky ve většině dalších tehdy EU kandidátských zemích. V těchto zemích se mezi třemi respondenty/respondentkami vybranými nejdůležitějšími znaky objevoval kromě výše zmíněných velmi často také zdravotní stav a položka „jiné“. Všechny tehdy kandidátské země se nicméně odlišovaly od zemí tehdejší EU15 v tom, že v zemích EU15 byla mezi tři nejdůležitější znaky řazena kromě zdravotního stavu a partnerské situace také změna reprodukčních preferencí, zatímco ekonomická a bytová situace nebyla mezi tři nejdůležitější znaky vybírána zpravidla vůbec. Studie tak naznačila, že ekonomická (a bytová) situace hraje v reprodukčním chování v zemích, které přistoupily do EU v rámci první (a druhé) vlny tzv. východního rozšiřování EU, větší úlohu než v zemích bývalé EU15.¹⁹

Ačkoliv je partnerská, bytová a ekonomická situace uváděna spolu s vlivem vlastní doposud nepociťované touhy po dítěti a požadavků partnera/partnerky jako důvod ovlivňující reprodukční plány českých (doposud) bezdětných mužů a žen starších 25 let nejčastěji, relativně vysoký podíl z nich²⁰ zmiňuje také důležitost takových vlivů, jako je jejich vlastní i partnerova/partnerčina situace v zaměstnání, volnočasové aktivity a zdravotní stav. Necelá třetina z bezdětných respondentů/respondentek²¹ zmiňuje také vliv náhody. Naopak, při posuzování znaků ovlivňujících jejich reprodukční chování, kladou bezdětní nejmenší důraz na vliv okolí (příbuzných, přátel, apod.), vlastní náboženské nebo jiné přesvědčení a na jakékoli jiné indikátory (viz tabulku 15).

¹⁹ Lze také usuzovat, že výsledky této studie implicitně poukazují na odlišné diskurzy normy rodičovství v těchto zemích (viz Haškovou, Zamykalovou 2006).

²⁰ Jedná se o více než třetinu z těch bezdětných, kteří na testované otázky odpověděli. Ze všech bezdětných respondentů/respondentek ve výzkumu (ať už odpověděli či ne) je to zhruba třetina.

²¹ Jedná se o bezdětné respondent(k)y, kteří/keré na testované otázky odpověděli. Ze všech bezdětných respondentů ve výzkumu (ať už odpověděli či ne) je to zhruba pětina.

Tabulka 15: Podíly bezdětných a rodičů ve věku 25 - 54 let, kteří označili vliv následujících okolností na jejich rozhodování o založení vlastní rodiny za spíše velký nebo velmi velký

doposud bezdětní	rodiče
71 % a více respondentů a respondentek	
<i>situace v partnerství (75 %)</i>	<i>touha po dítěti (80 % respondentů)</i>
70-51 % respondentů	
požadavky partnera/partnerky (65 %)	požadavky partnera/partnerky (68 %)
bytová situace (63 %)	bytová situace (64 %)
<i>touha po dítěti (62 %)</i>	ekonomická situace domácnosti (57 %)
ekonomická situace domácnosti (59 %)	<i>situace v partnerství (50 %)</i>
50-31 % respondentů a respondentek	
<i>partnerova/partnerčina situace v zaměstnání (50 %)</i>	<i>partnerova/partnerčina situace v zaměstnání (36 %)</i>
<i>situace v zaměstnání (40 %)</i>	<i>náhoda (36 %)</i>
<i>zdravotní stav (43 %)</i>	<i>zdravotní stav (34 %)</i>
<i>volnočasové aktivity (37 %)</i>	
<i>náhoda (31 %)</i>	-
30-11 % respondentů a respondentek	
<i>náboženská nebo jiná přesvědčení (18 %)</i>	<i>situace v zaměstnání (25 %)</i>
<i>vliv okolí (17 %)</i>	<i>volnočasové aktivity (19 %)</i>
-	<i>vliv okolí (18 %)</i>
-	<i>náboženská nebo jiná přesvědčení (15 %)</i>

Zdroj: Rodiče 2005.

Poznámka: Položky jsou označeny barevně v souladu s faktory, k nimž byly přiřazeny (viz tabulku 16). Kurzívou jsou vyznačeny ty položky, na něž kladli statisticky významně větší důraz buď rodiče nebo bezdětní. Podíly jsou vypočítány pouze z těch respondentů/respondentek, kteří na otázku po důležitosti výše uvedeného vlivu na jejich reprodukční chování odpověděli jednou z následujících variant „velmi velký“, „spíše velký“, „spíše malý“ nebo „velmi malý“ vliv. V tabulce není uvedena položka „jiné“, jelikož 90 % respondentů/respondentek na míru vlivu „jiných“ okolností na jejich reprodukční chování neodpověděla, resp. jejich odpovědi tazatelé a tazatelky okódovali jako „neví“, „netýká se“ nebo „neodpověděl/a“. Při porovnání míry vlivu jednotlivých položek v případě a) souboru těch respondentů/respondentek, kteří odpověděli výběrem jedné z variant „velmi velký“ vliv až „velmi malý“ vliv, a b) souboru všech respondentů/respondentek (ať už odpověděli či ne), se v tabulce uvedené podíly pochopitelně snižují, ale pořadí vlivu jednotlivých položek se mění pouze minimálně.

Zaměříme-li se na okolnosti, ovlivňující ne/založení rodiny, které od sebe odlišují bezdětné a rodiče, zjišťujeme vcelku logicky, že u rodičů statisticky významně stoupá vliv touhy po dítěti, ale také náhody. Naopak u bezdětných statisticky významně stoupá vliv situace v partnerství, vlastní i partnerovy situace v zaměstnání, volnočasových aktivit a také zdravotní situace (viz tabulku 15).

Z výše uvedeného vyplývá, že mezi nejdůležitější okolnosti, ovlivňující rozhodování o založení rodiny, zařadili bezdětní i rodiče jak aspekty strukturální, tak i hodnotové. Míra důležitosti jednotlivých šetřených aspektů byla však ve skupině bezdětných a rodičů jiná. Abychom orientaci ve sledovaných aspektech zjednodušili, použili jsme faktorovou analýzu, která počet položek (sledovaných aspektů) redukovala na čtyři faktory: a) faktor situační, jež zahrnuje respondentovu/respondentčinu partnerskou, zaměstnaneckou a zdravotní situaci; b) faktor ekonomický, jež zahrnuje respondentovu/respondentčinu bytovou a ekonomickou situaci; c) faktor okolí, jež zahrnuje respondentovu/respondentčinu orientaci na volnočasové aktivity, myšlenkové proudy a vliv okolí (příbuzných, přátel, apod.); a nakonec d) faktor

touhy po dítěti. Zdá se, že zatímco faktor situační a ekonomický odkazuje spíše ke strukturálním vlivům, faktor okolí a faktor touhy po dítěti odkazuje spíše k vlivům hodnotovým. Faktor situační a ekonomický může být spojen s možnými negativními vlivy na chtěnou reprodukci (např. s nejistotou na trhu práce, s ekonomickou nedostatečností, s bytovou nouzí, se špatnou zdravotní situací, s neshodami v partnerství, s absencí vhodného partnera, apod.). Faktor okolí a faktor touhy po dítěti může být spojen s aspekty, které mohou rodičovství konkurovat (např. orientace na volnočasové aktivity, „světonázor“, který nepodporuje rodičovství, referenční skupiny, v nichž se odkládání rodičovství očekává, nedostatek vůle k rodičovství, apod.).

Tabulka 16: Faktory ovlivňující reprodukční chování českých mužů a žen ve věku 26 - 54 let

	Faktory			
	situační	ekonomický	okolí	touhy po dítěti
partnerská situace	,790	-	-	-
zdravotní stav	,645	,179	,178	,123
požadavky partnera/partnerky	,585	,268		,362
partnerova/partnerčina situace v zaměstnání	,568	,434	,194	-
situace v zaměstnání	,523	,310	,312	-,320
ekonomické postavení domácnosti	,273	,852	-	-
bytová situace	,193	,847	-	,106
vliv okolí (příbuzní, přátelé, apod.)	-	-	,796	,191
volnočasové aktivity	,153	,247	,742	-,192
náboženská a jiná přesvědčení	,342	-,147	,592	,249
touha po dítěti		,130	,136	,843

Zdroj: Proměny 2005.

Poznámka: Zvolena byla metoda rotace Varimax a varianta se čtyřmi faktory, a to sice z hlediska procenta vysvětlení faktorů položkami a explanační síly modelu. Procento vysvětlení faktorů položkami je 64 %, z toho faktor (situační) = 20 %; faktor (ekonomický) = 18 %; faktor (okolí) = 16 %; faktor (touhy po dítěti) = 10 %. Z celkového počtu v dotazníku sledovaných položek do faktorové analýzy nevstoupila položka „náhoda“, a to sice pro její nízkou komunalitu. Zároveň do faktorové analýzy nevstoupila položka „jiné“, jelikož 90 % respondentů/respondentek na míru vlivu „jiných“ okolností na jejich reprodukční chování neodpověděla, resp. jejich odpovědi tazatelé a tazatelky okódovali jako „neví“, „netýká se“ nebo „neodpověděl/a“.

Poté, co jsme získali výše uvedené faktory, zjišťovali jsme jejich možnou závislost na socio-demografických charakteristikách respondentů/respondentek²²: Ekonomický faktor ovlivňoval v reprodukčním chování (dle jejich názoru) zejména mladé lidi, rodiče s malým počtem dětí, a kromě toho i ty, kteří žijí ve větších městech. Faktor situační ovlivňoval opět zejména mladé

²² S faktory jsme korelovali následující socio-demografické charakteristiky: pohlaví, věk (26-35, 36-45, 46-54 let), nejvyšší ukončené vzdělání (ZŠ, SŠ bez maturity, SŠ s maturitou, VŠ), status rodiče (ano-ne), počet dětí rodiče (1,2,3+), čistý měsíční příjem domácnosti (8000 Kč a méně, 8001-13000 Kč, 13001-16000 Kč, 16001-19000 Kč, 19001-22000 Kč, 22001-25000 Kč, 25001-30000 Kč, 30001-35000 Kč, 35001-40000 Kč, 40001-45000 Kč, 45001 Kč a více), osobní čistý měsíční příjem (5000 Kč a méně, 5001-7000 Kč, 7001-9000 Kč, 9001-10000 Kč, 10001-11000 Kč, 11001-12000 Kč, 12001-15000 Kč, 15001-18000 Kč, 18001-22000 Kč, 22001 Kč a více), velikost místa bydliště (799 obyvatel a méně, 800-1999 obyvatel, 2000-4999 obyvatel, 5000-14999 obyvatel, 15000-29999 obyvatel, 30000-79999 obyvatel, 80000-99999 obyvatel, 100000 a více obyvatel), stav ženatý/vdaná (ano-ne), stav svobodný/á (ano-ne), stav rozvedený(á)/vdova(vdovec) (ano-ne). Uváděny jsou pouze závislosti, které jsou statisticky významné na pětiprocentní hladině významnosti (sig=,05).

lidi žijící ve větších městech a rodiče s malým počtem dětí. Kromě toho byl však důležitý také pro svobodné, bezdětné a lidi s vyšším vzděláním a s vyššími osobní příjmy. Faktor okolí byl důležitý zejména pro bezdětné, svobodné, lidi s vyšším vzděláním, s vyššími osobní příjmy a lidi žijící v bohatších domácnostech. Faktor touhy byl důležitý zejména pro ženy, rodiče (a to zejména rodiče většího počtu dětí), lidi s nižším vzděláním, nižšími osobními příjmy, lidi starší, sezdané a žijící v menších obcích.

Respondent(k)y, kteří/ktelé kladou důraz na vlivy, jež jsme prozatím označili jako spíše strukturální (na příjmovou, bytovou, zdravotní, partnerskou a pracovní situaci) na jejich reprodukční chování spojuje zejména malý počet dětí a v případě rodičů i život ve větších městech²³. Faktory, které jsme označili za ty, jež poukazují zejména na vlivy hodnotové, spojuje zejména jejich závislost na dimenzi bezdětnost-rodčovství, v případě rodičů pak také závislost na vzdělání a v případě bezdětných naopak závislost na výši osobních příjmů respondenta/respondentky²⁴.

Lze shrnout, že: a) životní styl a podmínky ve větších městech se opět ukazují jako méně slučitelné se zakládáním vícedětných rodin; b) vyšší vzdělání implikuje v reprodukčních plánech rodičů větší důraz na zvažování jejich zájmů, koníčků, přesvědčení a tlaků okolí (příbuzenských, přátelských a jiných referenčních skupin), zatímco nižší vzdělání podporuje touhu po seberealizaci v rodčovství; c) vliv strukturálních okolností na reprodukční preference, plány a chování uvádějí nejčastěji rodiče s menším počtem dětí, zatímco vliv hodnotových orientací uvádějí nejčastěji bezdětní (důraz na rodčovství konkurující zájmy a přesvědčení) a nebo naopak rodiče s větším počtem dětí (důraz na touhu po dětech); a d) co se ještě hodnotových orientací týče, vliv různých (rodčovství konkurujících) zájmů, koníčků, přesvědčení a okolí na vstup do rodčovství zdůrazňují zejména (doposud) bezdětní s vyššími příjmy, zatímco vliv (nedostatečné) touhy po dítěti na vstup do rodčovství naopak (doposud) bezdětní s relativně malými příjmy.

Vzhledem k rozsáhlé vědecké diskusi o tom, jaké faktory ovlivňují reprodukční chování současných mladých lidí, a zda-li jsou to ty samé nebo jiné faktory než ty, jež ovlivňovaly reprodukční chování starších generací, které zakládaly své rodiny (zejména) před rokem 1989, nás ovšem zajímal především rozdíl mezi odpověďmi mladších a starších respondentů/respondentek. Kvůli tomu, že výše uvedené faktory jsou do velké míry závislé na tom, zda-li je či není respondent/ka rodičem (tudíž odpovídá na otázku „Jak velký vliv měly následující okolnosti na Vaše rozhodování o založení rodiny“ z jiné perspektivy – již uskutečněného rodčovství, odkládání rodčovství nebo odmítání rodčovství), rozdělili jsme soubor všech respondentů/respondentek na dva soubory – soubor rodičů a soubor bezdětných. Na těchto oddělených souborech jsme pak zjišťovali, zda-li existuje nějaký rozdíl mezi vlivem jednotlivých faktorů na respondent(k)y různých věkových skupin. Ukázalo se, že rozdíl dle věku zde skutečně existuje, a to sice zejména u faktoru ekonomického. Ten je jak

²³ Vliv věku respondenta/respondentky na jeho/její posuzování důležitosti situačního faktoru na jeho/její reprodukční chování mizí (není statisticky signifikantní na pětiprocentní hladině významnosti), jestliže odfiltrujeme vliv toho, zda-li je či není respondent/ka rodičem (viz dále). Vliv velikosti místa bydliště respondenta/respondentky na jeho/její posuzování důležitosti situačního i ekonomického faktoru na jeho/její reprodukční chování u bezdětných mizí, ale u rodičů zůstává významný.

²⁴ Vliv rodinného stavu respondenta/respondentky na jeho/její posuzování důležitosti faktoru okolí na jeho/její reprodukční chování mizí, jestliže odfiltrujeme vliv toho, zda-li je či není respondent/ka rodičem. Vliv vzdělání respondenta/respondentky na jeho/její posuzování důležitosti faktoru okolí na jeho/její reprodukční chování mizí u bezdětných, ale u rodičů zůstává významný. Vliv výše osobních příjmů respondenta/respondentky na jeho/její posuzování důležitosti faktoru okolí na jeho/její reprodukční chování mizí u rodičů, ale u bezdětných zůstává významný.

v rámci souboru rodičů, tak i v rámci souboru bezdětných negativně korelován s věkem, což znamená, že mladší bezdětní lidé i rodiče přikládají vlivu své bytové a příjmové situace na vlastní reprodukční chování větší váhu než starší bezdětní lidé a rodiče. Faktor situační a faktor okolí nebyl s věkem statisticky významně korelován. To také znamená, že ti, kteří zdůrazňují vliv rodičovství konkurujících hodnotových orientací na své reprodukční chování, a ti, kteří poukazují na vliv své partnersko-zdravotně-zaměstnanecké situace na své reprodukční chování, jsou v české populaci dle věku rozloženi spíše rovnoměrně. Pouze v souboru rodičů pak byl věk statisticky signifikantně negativně korelován také s faktorem touhy po dítěti, což znamená, že mladší rodiče zdůrazňují vliv vlastní prorodinné hodnotové orientace na své reprodukční chování více než rodiče staršího věku.

Zjištění, že věkově mladší rodiče i bezdětní lidé zdůrazňují více než starší rodiče a bezdětní lidé indikátory ekonomické, nutně neznamená, že je relativní příjmová a bytová situace současných mladých lidí horší než tomu bylo v době zakládání rodin u generací starších. Výše uvedené zjištění je nutné interpretovat pouze tak, že současní mladí lidé kladou na vliv ekonomické situace v kontextu jejich reprodukčních plánů a chování silnější důraz než generace starší.

U generací, které rodily své děti zejména v průběhu 70. - 80. let 20. století, platila jiná sekvence formování rodiny než dnes. V té době: a) existovalo velmi úzké spojení mezi časováním prvního sňatku a porodu; b) v průběhu trvání babyboomových propopulačních opatření²⁵ byl sňatek spíše „podmínkou“ pro získání vlastního bytu než že by byla existence samostatného bydlení „podmínkou“ pro uzavření manželství; a c) vzhledem k extenzivnímu trhu práce „bez nezaměstnanosti“, k platové nivelizaci a brzkému vstupu do manželství a rodičovství předcházelo většinou uzavření manželství a porod prvního dítěte stabilizací/postupu na trhu práce. O generacích, které začaly zakládat své rodiny v 90. letech 20. století (zejména od jeho druhé poloviny) a v novém tisíciletí, se naopak hovoří jako o těch, u nichž došlo k výraznému nárůstu mimomanželské plodnosti, ale zároveň také jako o těch, které odkládají rodičovství do pozdějšího věku, zatímco studují, stabilizují se/postupují na trhu práce, cestují, věnují se volnočasovým aktivitám a žijí se svým partnerem ve společné domácnosti v rámci nesezdaného soužití. Větší důraz, který kladou současní mladí lidé (při rozmyšlení nad znaky ovlivňujícími jejich reprodukční plány a chování) na jejich ekonomickou situaci, tak může znamenat jednak jejich relativně větší ekonomickou slabost/nejistotu ve srovnání se situací lidí, kteří zakládali své rodiny dříve, ale také jejich větší finanční a majetkové nároky (i na rodičovství). Oboje může souviset (mimo jiné) s narůstající tržní orientací společnosti a s tím, že je naše společnost v současné době daleko více příjmově a majetkově diferencovaná než dříve. Kromě toho je vhodné připomenout, že se jedná o muže a ženy babyboomových ročníků 70. let, během nichž byla silně akcentována propopulační opatření v podobě finanční a bytové podpory mladých rodin s dětmi. Podle již výše uvedené studie, kterou napsal Easterline (1976), jsou pak právě babyboomové ročníky těmi, které čelí vyššímu tlaku na pracovním trhu (v ČR navíc posíleném ekonomickou transformací druhé poloviny 90. let), a proto pro ně může být počátek pracovní dráhy obtížnější, což pak může vést k odkládání manželství a rodičovství a volbě jiných životních cílů než je brzké zakládání vícedětných rodin.²⁶ Nakolik znamená důraz, který kladou současní mladí lidé (v kontextu jejich reprodukčního chování) na ekonomické podmínky, jejich relativně větší ekonomickou nejistotu nebo jejich větší nároky na ekonomické zajištění, není zcela zřejmé. Právě zde se tedy otevírá pole pro další možný výzkum.

²⁵ Státní garance bezúročných půjček a bydlení pro mladé sezdané heterosexuální páry s dětmi narozenými krátce po uzavření manželství.

²⁶ V českém kontextu se zabýval použitím Easterlinovy teorie Rabušic (2001).

Závěrem lze shrnout, že mezi okolnostmi, které ovlivňují rozhodování českých mužů a žen o založení rodiny, patří jak indikátory strukturální, tak i hodnotové. Konkrétně můžeme rozlišovat například mezi faktory situačními (které zohledňují partnerskou, zdravotní a zaměstnaneckou situaci muže/ženy), faktory ekonomickými (které zohledňují příjmovou a bytovou situaci muže/ženy), faktorem okolí (který zohledňuje zájmy a přesvědčení muže/ženy i jeho/její prorodinně/nerodinně orientované okolí) a konečně faktorem touhy po dítěti. Zajímavým zjištěním je zejména fakt, že současní mladí lidé se (při rozmýšlení nad indikátory ovlivňujícími jejich reprodukční preference, plány a chování) liší od lidí starších generací tím, že kladou větší důraz na vliv jejich ekonomické situace na jejich rozhodování o založení rodiny. To může znamenat jednak jejich relativně větší ekonomickou nejistotu ve srovnání se situací lidí, kteří zakládali své rodiny dříve, ale také jejich větší finanční a majetkové nároky. Pro hlubší porozumění významu akcentované důležitosti ekonomické situace pro mladé lidi v souvislosti s jejich reprodukčním chováním je tedy nutný další výzkum. Faktorová analýza navíc opět naznačila, že jsou podmínky a životní styly větších měst méně slučitelné se zakládáním vícedětných rodin než životní styly a podmínky obcí menších; že vyšší vzdělání implikuje v reprodukčních plánech rodičů větší důraz na zvažování jejich zájmů, koníčků, přesvědčení a tlaků okolí (příbuzenských, přátelských a jiných referenčních skupin), zatímco nižší vzdělání podporuje touhu po seberealizaci v rodičovství; že vliv strukturálních okolností na reprodukční preference, plány a chování uvádějí nejčastěji rodiče s menším počtem dětí, zatímco vliv hodnotových orientací uvádějí nejčastěji bezdětní (důraz na rodičovství konkurující zájmy a přesvědčení) a nebo naopak rodiče s větším počtem dětí (důraz na touhu po dětech); a že co se hodnotových orientací týče, vliv různých (rodičovství konkurujících) zájmů, koníčků, přesvědčení a okolí na vstup do rodičovství zdůrazňují zejména (doposud) bezdětní s vyššími příjmy, zatímco vliv (nedostatečné) touhy po dítěti na vstup do rodičovství zdůrazňují naopak (doposud) bezdětní s relativně malými příjmy.

3.4. Veřejná akceptace bezdětnosti

Doposud jsme se zabývali zejména přístupem českých mužů a žen ke vstupu do rodičovství nebo motivům či bariérám k realizaci jeho konkrétních podob. Pro úplnost se na závěr tedy zaměříme naopak na přístup českých mužů a žen k volbě bezdětnosti.

Ačkoliv data z longitudinálních výzkumů typu ISSP nebo EVS potvrzují, že míra souhlasu s výroky typu „Sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě“ nebo „Lidé, kteří nikdy neměli děti, vedou prázdný život“ nebo „Žena musí mít dítě, aby se naplnilo její poslání“ v české populaci klesá, je celoživotní bezdětnost v českých médiích, na politické scéně i mezi širokou českou veřejností vesměs vnímána jako stav ne zcela uspokojující, a většina mužů i žen se rodiči stát ve svém životě chce.

Mezi přijatelné důvody pro celoživotní bezdětnost však patří pro více než polovinu české populace nejen ohrožení zdraví dítěte (78 % populace), ohrožení vlastního zdraví (67 % populace), ale také špatná ekonomická situace (64 % populace). V daném kontextu vysoká akceptace obav z individuální nedostatečné ekonomické situace je v české populaci způsobena zejména vysokou přijatelností tohoto důvodu mezi mladými respondenty/respondentkami, kteří/které se v daném ohledu od těch starších statisticky významně odlišují. Mezi mladšími 36 let je tento důvod akceptován více než 70% z nich. Jak bylo již uvedeno výše, může tento rozdíl mezi mladšími/staršími respondenty/respondentkami souviset jak s vlivy strukturálními, tak i hodnotovými, anebo jejich kombinací (vstup na trh práce a budování vlastního samostatného zázemí v příjmově a majetkově více diferencované společnosti; pracovní a finanční nejistota/nestabilita; vyšší nároky na ekonomický standard; dospívání v tržní společnosti; apod.). Nutno ale doplnit, že

ani v celém souboru respondentů, ani v souboru mladých lidí do 36 let statisticky signifikantní souvislost mezi akceptací ekonomického zdůvodnění pro celoživotní bezdětnost s životní úrovní respondenta/respondent(k)y prokázána nebyla. Zdá se tedy, že akceptace ekonomického zdůvodnění v tomto případě nereflektuje reálnou životní úroveň respondenta/respondent(k)y, ale vystupuje zde pouze jako hodnota²⁷.

Přijatelnost ostatních testovaných zdůvodnění pro celoživotní bezdětnost typu a) nedůvěry v bezpečný vývoj společnosti, b) pochybností o vlastních rodičovských schopnostech, c) slibu církevního celibátu, d) pracovních nebo volnočasových preferencí, e) důrazu na vlastní nezávislost nebo f) vytíženosti kvůli péči o jiné členy rodiny, není mezi mladšími, ani staršími muži a ženami v české společnosti nijak vysoká (přijatelná je vždy pro méně než polovinu z nich). Zároveň však platí, že s klesajícím věkem respondenta/respondentky statisticky významně narůstá tolerance k většině z testovaných zdůvodnění – vedle obav z individuální ekonomické situace jmenovitě také k obavám o zdraví dítěte, k obavám ze ztráty vlastní nezávislosti, k nedůvěře ve vlastní rodičovské schopnosti a k upřednostnění práce i zálib. Otázka v dotazníku zněla přesně takto: „Někteří lidé se mohou z různých důvodů rozhodnout nemít ve svém životě děti. Nakolik Vám osobně připadají následující důvody k tomuto rozhodnutí přijatelné nebo nepřijatelné?“

Tabulka 17: Přijatelnost důvodů pro celoživotní bezdětnost mezi českou populací (v %)

	ano	spíše ano	spíše ne	ne	neví	celkem
obava o zdraví dítěte	35	43	12	5	5	100
obavy o vlastní zdraví	23	44	20	7	6	100
obavy z individuální ekonomické situace	18	46	28	5	3	100
náboženské přesvědčení	18	27	17	27	11	100
upřednostnění péče o jiného člena rodiny	7	26	41	18	8	100
obava z budoucího vývoje společnosti	9	23	36	24	8	100
nedůvěra ve vlastní rodičovské schopnosti	5	25	44	21	5	100
upřednostnění práce před zakládáním rodiny	7	17	37	36	3	100
obava ze ztráty vlastní nezávislosti	6	13	35	41	5	100
upřednostnění zálib neslučitelných s péčí o dítě	5	12	31	48	4	100

Zdroj: Naše společnost 2004/4; N = 1040; Odpověď „nevím“ byla respondentům/respondentkám v dotazníku explicitně nabídnuta. Otázka byla položena i v alternativní variantě – „Představte si situaci, kdy by za Vámi přišlo Vaše dospělé dítě a řeklo Vám, že se rozhodlo nemít ve svém životě děti. Nakolik by Vám připadaly následující důvody k tomuto rozhodnutí přijatelné nebo nepřijatelné?“ V takovém případě došlo zpravidla ke statisticky signifikantnímu snížení akceptace výše uvedených důvodů. Výjimkou byla pouze „obava o vlastní zdraví“.

Závěrem lze tedy shrnout, že se zdá být volba celoživotní bezdětnosti (obecně – nikoliv v konkrétním případě života respondenta/respondentky) pro většinu české populace nepřijatelná, pokud se nejedná o důvody zdravotní a částečně (zejména mezi věkově mladšími respondenty/respondentkami) i důvody ekonomické. Obdobně jako mladší respondenti/respondentky zdůrazňují častěji než respondenti/respondentky starší vliv ekonomických indikátorů na jejich rozhodování o založení vlastní rodiny, jsou to také právě mladší respondenti/respondentky, pro něž je více přijatelná – jako důvod pro celoživotní bezdětnost – nepříznivá individuální ekonomická situace. Ekonomická situace zde

²⁷ Toto zjištění je pochopitelné i z hlediska toho, že v tomto případě respondenti/respondentky nezvažovali vliv ekonomické situace primárně na své vlastní reprodukční chování, ale vyjadřovali se k přijatelnosti vlivu ekonomické situace na reprodukční chování (resp. volbu bezdětnosti) obecně.

nereflektuje reálnou ekonomickou situaci respondenta/respondentky, ale vystupuje zde jako hodnota.

4. SHRnutí

V této studii jsme se soustředili na rozbor působení různých okolností na reprodukční preference a reprodukční chování českých mužů a žen, a to se zaměřením na ty okolnosti, které mají vliv na vstup do rodičovství, jeho odkládání a setrvání ve stavu bezdětnosti. Vycházeli jsme zejména z analýzy dat dotazníkového šetření „Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti“ (Proměny 2005), která však byla doplněna o poznatky ze Sčítání lidu, domů a bytů v ČR a z dalších uvedených výzkumů.

Provedené analýzy kvantitativních dat poukázaly na přetrvávající prorodinnou orientaci českých žen i mužů. Nejenže převážná většina z nich rodičovství ve svém životě plánuje, ale zároveň také mnozí z nich odmítají jakékoliv jiné než zdravotní (a v případě mladších respondentů/respondentek také ekonomické) důvody pro volbu celoživotní bezdětnosti. Ačkoliv se většina žen i mužů starších 25 let chce stát během svého života rodičem, a to zejména dvou dětí, a o celoživotní bezdětnosti jako o volbě ani neuvažuje, určitý růst konečné bezdětnosti i rodin s jedináčky se do budoucna očekává. Co se týče reprodukčních preferencí (doposud) bezdětných ve věku 25 - 40 let, nezanedbatelný není totiž ani zhruba pětinový podíl mužů, kteří si nejsou ohledně svých reprodukčních preferencí nijak jisti, ani zhruba pětinový podíl mužů a žen, kteří preferují pouze rodinu s jedináčkem, a ani fakt, že je preferovaný počet dětí v české společnosti (a také ve skupině bezdětných ve věku 25 - 40 let) vyšší než je počet dětí, který považují ženy a muži za současného stavu naší společnosti za ideální.

Obdobně jako i v jiných státech bývalého východoevropského bloku se i česká odborná diskuse nad aktuálním poklesem plodnosti, odkládáním rodičovství do pozdějšího věku a očekávaným růstem celoživotní bezdětnosti a jedináčkovství odehrávala po určitou dobu v mantinelech zdůraznění buď vlivu urychlených proměn hodnotových orientací nebo změn strukturálně-institucionálních. Naše data ukázala, že na vstup do rodičovství, jeho odkládání nebo setrvávání ve stavu bezdětnosti mají vliv jak faktory hodnotové, tak i strukturální. Konkrétně můžeme rozlišovat mezi faktory situačními (které zohledňují partnerskou, zdravotní a zaměstnaneckou situaci muže/ženy), faktory ekonomickými (které zohledňují příjmovou a bytovou situaci muže/ženy), faktorem okolí (který zohledňuje zájmy a přesvědčení muže/ženy i jeho/její prorodinně/nerodinně orientované okolí) a faktorem touhy po dítěti. Současní mladí bezdětní (i rodiče) se při rozhodování o vstupu do rodičovství/setrvávání v bezdětnosti liší od starších ročníků bezdětných (i rodičů) ale tím, že kladou větší důraz na vliv jejich ekonomické situace. A jsou to také právě současní mladí lidé, kteří statisticky signifikantně častěji než starší muži a ženy akceptují jako důvod pro celoživotní bezdětnost obavu z neschopnosti finančního zabezpečení rodiny. To může znamenat jednak jejich relativně větší ekonomickou nejistotu ve srovnání se situací lidí, kteří zakládali své rodiny zejména před rokem 1989, ale také jejich větší finanční a majetkové nároky. Pro hlubší porozumění těmto vztahům je však potřeba dalšího výzkumu.

Ekonomická situace je spolu se situací bytovou a partnerskou uváděna vedle touhy po dítěti jako důvod ovlivňující zahájení reprodukce, a to jak u bezdětných, tak také u rodičů, nejčastěji. Relativně vysoký je také vliv vlastní i partnerovi/partnerčiny situace v zaměstnání, zdravotního stavu, volnočasových aktivit a náhody. Strukturální okolnosti reprodukčního chování přitom uvádějí častěji rodiče s malým počtem dětí, zatímco vliv hodnotových orientací na rozhodování o založení rodiny uvádějí častěji bezdětní anebo naopak rodiče s větším počtem dětí.

Většina z testovaných indikátorů, které posilují odkládání vstupu do rodičovství, setrvání ve stavu bezdětnosti, zakládání menších rodin nebo preference menšího počtu dětí, se ukázala v daném směru působit dlouhodobě a mezigeneračně. U mnohých z těchto vlivů pak dochází v současné době dokonce k jejich posilování nebo rozšiřování. Co se takových indikátorů týče, ukázaly výše uvedené kvantitativní analýzy demografických a sociologických dat zejména silný vliv nepřítomnosti stabilního partnerského soužití, preference „netradičních“ typů partnerského soužití, většího věkového rozdílu mezi partnery, neshody v rámci individuálních reprodukčních preferencí mezi partnery, větších sídel a u žen také vyššího stupně vzdělání. Aktuálně posilující vztah mezi vzděláním ženy a jejím reprodukčním chováním souvisí se zvyšující se problematičností harmonizace participace na trhu práce a péče o děti, která spočívá ve stále ještě relativně genderově konzervativní české společnosti na bedrech žen. Ženy s vyšším vzděláním vnímají konflikt mezi placenou prací a neplacenou péčí o děti ve svém konkrétním případě intenzivněji než ženy s nižším vzděláním. Co se vlivu rodinného stavu, partnerské situace a preference i velikosti místa bydliště týče, podporuje probíhající transformace intimních vztahů spolu s „životním tempem“ větších měst spíše bezdětný životní styl (a rodiny s malým počtem dětí - s jedináčky) než dlouhodobé závazky spojené s vícedětným rodičovstvím. Koncentrace mladých lidí ve větších městech a narůstající podíl dospělých, kteří dospívali v neúplných rodinách by mohl do budoucna přispívat spolu s případným posunem v hodnotových orientacích směrem k preferenci „netradičních“ a méně stabilních forem partnerského soužití a směrem k menšímu důrazu na příbuzenskou kohezi ke snižování preferovaného počtu dětí a možná i zvyšování míry dobrovolné bezdětnosti. Co se týče partnerské shody na časování rodičovství a počtu dětí, potvrdila tato studie vysokou důležitost zkoumání reprodukčního chování a preferencí nejen u žen, ale i u mužů a nejlépe partnerů. Preference a plány partnerů v interakci mají totiž významný vliv na reprodukční chování jednotlivců i na jejich konečnou reprodukci. Nejmenší ochotu ke kompromisům ohledně reprodukčních preferencí i plánů v partnerství vyjadřují přitom ti, kteří deklarují volbu, jež jde proti společenské normě rodičovství – tedy ti, kteří rodičovství ve svém životě odmítají.

LITERATURA

- Beck, U. 1992. *Risk Society. Towards a New Modernity*. Sage Publications.
- Becker, G. 1991. *A Treatise on the Family*. Harvard University Press.
- Berrington, A. 2004. Perpetual postponers? Women's, men's and couple's fertility intentions and subsequent fertility behaviour. *Population Trends* 117: 9 - 19.
- Bertram, H. 2004. Modernity Forgotten: The Family Today. Přednáška na konferenci *The Future of Family: Recomposition or Decomposition?* Brusel: TSCF: 11. -13. 5. 2004.
- Billari, F.; Philipov, D. 2005. How long will the postponement of childbearing last? Přednáška na konferenci *Postponement of Childbearing in Europe*. Vídeň 1. - 3. 12. 2005.
- Blossfeld, H. P.; Mills, M. 2003. Globalization, uncertainty and changes in early life courses.

Zeitschrift für Erziehungswissenschaft 6: 188 - 218.

Easterlin, R. 1976. The conflict between aspirations and resources. *Population and development review* 2 (3 - 4) : 417 - 425.

Easterlin, R.A. 1980. *Birth and Fortune: The Impact of Numbers on Personal Welfare*. New York: Basic Books.

European Commission 2006. *Indicators for monitoring the employment guidelines 2006 compendium*. European Commission DG ESAEO.

The Gallup Organisation 2002. *Candidate Countries Eurobarometr 2002. I*. Budapest: The Gallup Organisation.

Giddens, A. 1992. *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.

Goldstein, J.; W. Lutz; M.R. Testa. 2003. The emergence of sub-replacement family size ideále in Europe. *Population Research and Policy Review* 22 (5-6): 479-496.

Gustafsson, S. 2001. Optimal age at motherhood. Theoretical and empirical considerations on postponement of maternity in Europe. *Journal of Population Economics* 14 (2): 225 – 247.

Gustafsson, S.S.; Kenjoh, E.; Wetzels, C. M.M.P. 2002. *Postponement of maternity and the duration of time spent at home after first birth: Panel data analyse comparing Germany, Great Britain, The Netherlands and Sweden*. Paris: Directorate for Education, Employment, Labour and Social Affairs.

Hašková, H. 2006. „Zkoumání bezdětnosti, jejího růstu a s ním souvisejících sociodemografických jevů v české společnosti v kontextu zemí střední a východní Evropy“ Pp. 22 - 58. In Hašková, H. (ed.) *Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě*. Sociologické studie/Sociological studies. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Hašková, H.; L. Zamykalová 2006. Mít děti - co je to za normu? Čí je to norma? *Biograf* 13 (40 – 41). Dostupné také na http://www.biograf.org/index.php?aktivni=cisla&filtr_cislo=40.

Jureček, Z. 1968a. Bezdětná manželství. *Demografie* 1.

Jureček, Z. 1968b. Bezdětná manželství. *Demografie* 2.

Juříčková, L. 2005. Bezdětnost v české republice. *Demografický informační portál*. Dostupné na http://www.demografie.info/?cz_analyzy=&PHPSESSID=dccb9f08e8cd6c53567572514dcb43d1.

Kantorová, V. 2004. “Education and entry into motherhood: The Czech Republic during the state socialism and the transition period (1970 - 1997).” *Demographic Research*. Special Collection 3. Article 10: 245 - 274.

Kasalová – Daňková, Š. 2005. *Porodnost a plodnost mimo manželství po roce 1989*. Dostupné na http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=53.

Kreyenfeld, M. 2004. “Fertility decisions in the FRG and GDR: An analysis with data from the German Fertility and Family Survey. *Demographic Research*. Special collection 3. Article 11. Pp. 275 - 318. Dostupné na <http://www.demographic-research.org>.

Křížková, A. (ed); M. Čermáková; R. Dudová; H. Hašková; H. Maříková. 2006. *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. Sociologické studie/Sociological studies. Praha: Sociologický ústav AV ČR. (v tisku).

- Kučera, M.; Fialová, L. 1996. *Demografické chování obyvatelstva České republiky během přeměny společnosti po roce 1989*. Praha: SoÚ AV ČR.
- Kuchařová, V.; M. Tuček. 1999. *Sociálně ekonomické souvislosti rodinného chování mladé generace v České Republice*. Praha: Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky.
- Lesthaeghe, R. and J. Surkyn. 2002. "New forms of household formation in Central and Eastern Europe: Are they related to newly emerging value orientations?" Pp. 197 – 216. In *Economic Survey of Europe 2002/1*. NY, Geneva: Economic Commission for Europe, United Nations.
- Maříková, H. 2005. "Možnosti uplatnění žen (a mužů) na trhu práce v souvislosti s bez/dětností". Pp. 58 – 67. In Křížková, A. (ed.) *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie*. Sociologické studie/Sociological Studies. Praha: Sociologický ústav Av ČR.
- McDonald, P. 2000b. "Gender equity, social institutions and the future of fertility". *Journal of Population Research* 17 (1): 1 - 15.
- McDonald, P. 2000a. "Gender equity in theories of fertility transition". *Population and Development Review* 26 (3): 427 - 439.
- McDonald P, 2002, "Sustaining fertility through public policy: The range of options", *Population* 57 (3): 417 - 446.
- Philipov, D. 2003. "Fertility in times of discontinuous societal change". Pp. 665 - 689. In Kotowska, I.; J. Józwiak (eds.) *Population of Central and Eastern Europe. Challenges and Opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment.
- Rabušic, L. 2001 *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: Slon.
- Rabušic, L. 2004. „Will Tomorrow’s Czechs Have the Fewest Children in Europe?“ Pp. 41 - 60. In Mareš, P. (ed.) *Society, Reproduction and Contemporary Challenges*. Brno: Barrister and Principal.
- Rovi, S.L.D. 1994. Taking „no“ for an answer: Usány negative reproductive intentions to study the childless/childfree. *Population research and Policy Review* 13: 343 - 365.
- Rychtaříková, J. 2001. „Minulá a současná diferenciacie reprodukce v Evropě“. Pp. 10 - 25. In Rychtaříková, J.; S. Pikálková; D. Hamplová (eds.) *Diferenciacie reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích*. Sociologické texty. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Singly, F. 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Schoen, R. N.; M. Astone; Y.J. Kim; C.A. Nathanson. 1999. Do fertility intentions affect fertility behaviour? *Journal of Marriage and the Family* 61: 790 - 799.
- Sirovátka, T.; P. Mareš. 2002. „Rodina, sociální rizika a sociální politika“. Pp. 106 - 125. In *Děti, mládež a rodina v transformaci*. Brno: Barrister & Principal.
- Sirovátka, T. 2003. „Rodinné chování a rodinná politika v České republice“. Pp. 37 - 60. In Mareš, P., Potočný, T. (eds). *Modernizace a česká rodina*. Brno: FSS MU, Barrister & Principal.
- SLDB 2001. *Sčítání lidu, domů a bytů v ČR za rok 2001*. Praha: Český statistický úřad [www.czso.cz].
- Smallwood, S.; J. Jefferies. 2003. Family building intentions in England and Wales: trends, outcomes and interpretations. *Population Trends* 112: 15 - 28.

Sobotka, T. 2004. *Postponement of childbearing and low fertility in Europe*. Amsterdam: Dutch University Press.

Šalamounová, P.; Nývlt, O. 2004. Podíly bezdětných žen podle dosaženého vzdělání. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 5 (2 – 3): 16 - 18.

Toulemon, L.; M.R. Testa 2005. Fertility intentions and actual fertility: A complex relationship. *Population and Societies* 415: 1 - 4.

Thompson, E.; McDonald, E.; Bumpass, L. L. 1990. Fertility Desires and Fertility: Hers, His, and Theirs. *Demography* 27 (4): 579 – 588.

ÚZIS 2005. *Rodička a novorozenec 2004*. Praha: ÚZIS ČR.

Zamykalová, L. 2006. „Mediální reflexe bezdětnosti v české společnosti mezi lety 1994 - 2004“. Pp. 95 - 144. In Hašková, H. (ed.) *Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě*. Sociologické studie/Sociological studies. Praha: Sociologický ústav AV ČR.